

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Hérakleitos a jeho pojetí duše

Kateřina Fraňková

Plzeň 2017

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Humanistika

Bakalářská práce

Hérakleitos a jeho pojetí duše

Kateřina Fraňková

Vedoucí práce:

Mgr. Radim Kočandrlé Ph.D.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2017

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2017

.....

Obsah

1	ÚVOD	5
2	DUŠE V ANTICKÉM ŘECKU	6
2.1	DOBOVÝ KONTEXT	6
2.1.1	<i>Homér</i>	6
2.2	DUŠE PODLE MÍLÉŤANŮ	7
2.2.1	<i>Thalés</i>	7
2.2.2	<i>Anaximandros</i>	10
2.2.3	<i>Anaximenés</i>	12
3	DUŠE U HÉRAKLEITA	15
3.1	ARISTOTELŮV VLIV NA INTERPRETACI	15
3.2	VLIV MÍLÉŤANŮ	17
4	DUŠE JAKO CESTA NAHORU-DOLŮ	20
5	VNITŘNÍ ŽIVOT DUŠE	22
5.1	LOGOS – URČENÍ	22
5.2	SMYSLY	24
5.3	ŽIVLY	26
5.4	PODSVĚTNÍ VODY	29
6	FYZIKÁLNÍ OBRAZ DUŠE	32
6.1	VLHKÁ/SUCHÁ DUŠE, VYPAŘOVÁNÍ	32
6.2	ŘEKY	36
6.3	SMRT	40
6.4	OHEŇ	41
7	ZÁVĚR	44
8	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	46
8.1	PRIMÁRNÍ LITERATURA	46
8.2	SEKUNDÁRNÍ LITERATURA	46
8.3	ELEKTRONICKÉ ZDROJE	48
9	SUMMARY	49

1 Úvod

Téma této práce, jak už název napovídá, je pojetí duše u Hérakleita z Efesu. Jeho nauka je nedílnou součástí iónské tradice a je zároveň prvním filozofem své doby, od kterého se zachovalo větší množství zlomků. Hérakleitovo pojetí duše je velmi specifické. Jeho nauka o duši je často skrytá, zprostředkována nejrůznějšími obrazy. V této práci se pokusíme ilustrovat osobitý způsob, jímž Hérakleitos o duši pojednává.

Hérakleitova nauka je neoddělitelně spjata s pojetím duše jeho předchůdců a dané doby. Jelikož ale informace o lidové tradici archaické doby, v níž Hérakleitos žil, jsou zahaleny dohady a nejasnými domněnkami, spíše se jen krátce zastavíme u myslitelů, s jejichž filozofií se Hérakleitos mohl setkat.

Následně na základě přímých zlomků přihlédneme přímo k Hérakleitovi. Zvolíme ty zlomky, které se buď duše přímo týkají, nebo s ní úzce souvisí. Na ně bude navazovat výklad sekundárních autorů, na jejichž základě se pokusíme jednotlivé zlomky více přiblížit a vysvětlit. Zkusíme zjistit, zda na základě zlomků o duši lze vytvořit ucelený výklad, nebo je jich na takovou interpretaci příliš ztraceno.

Číslování zlomků je převzato z edice DK - Diels-Kranz - *Die Fragmente der Vorsokratiker*. Za touto zkratkou se nachází číslo filozofa, v našem případě 22 jako Hérakleitos, poté následuje jejich rozdělení na B (zlomky) a A (referáty). Všechny citace zlomků i referátů, pokud není uvedeno jinak, jsou převzaty z internetových stránek Zdeňka Kratochvíla fysis.cz. Ostatní překlady jsou převzaty z uvedené odborné literatury.

2 Duše v antickém Řecku

2.1 Dobový kontext

Už ve starověkém Řecku věděli, že se v člověku skrývá něco zvláštního a důležitého. Něco, co zasluhuje důkladné zkoumání, jak nám dokládá Aristotelés v úvodním odstavci svého spisu *O duši*:

„Vědu o duši právem asi můžeme pokládati za nejpřednější ze dvou důvodů; neboť každou vědu považujeme za něco krásného a hodnotného, ale jednu více než druhou buď pro její přesnost, anebo proto, že předmětem jejího zkoumání jsou věci cennější a podivuhodnější. A znalost duše, jak se zdá, velmi přispívá k poznání pravdy, pokud se týče přírody. Vždyť duše jest jakoby počátek živých bytostí.“¹

Aristotelés je pokud známo první, kdo duši pojímá samostatně a věnuje tomuto tématu celý jeden spis. Před svou vlastní naukou rozebírá své předchůdce, díky čemuž se nám zachovala spousta informací o dávných filozofech, ačkoli často zkreslených Aristotelovou interpretací.

2.1.1 Homér

Pojetí duše u mílétských myslitelů se odvíjí od Homéra a jeho tvorby. U něj je duše-dech to, co udržuje člověka naživu. Když člověk zemře, duše s nářkem sestupuje do Hádu, kde z ní zbude jen pouhý stín, jakýsi nehmotný obraz těla (občas přirovnán ke kouři, protože když se ho někdo dotkne, rozplyne se), kterému naprosto chybí vědomí a mysl jako taková, bezcílně bloudí, neslyší, nevidí, a který už nemůže působit život ani pohyb. Příčinou toho je, že stínové duši chybí jakási „síla“ (*thýmos*), která za pohyb může, protože je spojena s končetinami a končetiny shoří s tělem při pohřbu. Pohřeb ohněm byl ve starověkém Řecku jediný přijatelný způsob.²

Rozdíl nastává, když tělo není náležitě pohřbeno. Duše pak zůstává vědomá a schopná zásahů do světa smrtelníků. Jejím jediným přáním je náležitý pohřeb, protože jakkoli děsivě je popisováno podsvětí, pobyt na půli cesty je pro duše mnohonásobně horší. Dokud není tělo náležitě pohřbeno, její pojitko se světem není přerušeno a ona se

---

¹ ARISTOTELES, *O duši*, I,1,402a1-8.

² BARTOŠ, Očima lékaře, str. 20-21; KIRK, SCHOFIELD, RAVEN, *Předsókratovští filosofové*, str. 19. (Dále jen KRS)

nemůže odebrat dál, bloudí po světě, a to je osud úplně nejhorší. Na náležitém pohřbu mají zájem i živí, protože se tak pojistí, že duše zesnulého nebude zasahovat do běhu věcí ve světě.³

A na základě stejného principu se „silou“ vysvětluje Homér to, když člověk omdlí. Neodchází z něj duše, ale jen tato síla. Pokud duše tělo opustí, život skončí s posledním výdechem člověka. Duše je tak nositelka smrtelnosti člověka a Homér o ní mluví právě v kontextu mezních situací. Duše je také tím, co odlišuje bohy od lidí, protože bohové duše nemají. Mít duši, *psyché*, tady znamená být smrtelný.⁴

2.2 Duše podle Mílét'anů

Má se za to, že Hérakleitova nauka je blízká právě mílétské, a proto si přiblížíme právě jejich pohled na duši. Pro íónské myšlení obecně hrály důležitou roli dvě základní dvojice protikladů, na jejichž základě se vysvětlovaly procesy celého světa. Suché – vlhké a teplé – studené. Živé věci byly chápány jako „vlhké“ a mrtvé jako „suché“. Stárnutí bylo procesem vysychání a plození jako výsledek vlhkosti. Tento proces dobře dokládají dochované zlomky u Thaleta. S tímto principem souvisí i duše. Homér ovšem duši chápal jen jako součást lidí. V momentě, kdy se duše rozšířila i na ostatní věci, homérské protiklady živí – mrtví a smrtelní – nesmrtelní ustoupily průměrným teplotním, vlhkostním a živlovým, což je třeba případ Hérakleita.⁵

2.2.1 Thalés

Diogenes Laertios na Thaléta nahlíží velmi zajímavě. Ve své knize ho řadí mezi sedm mudrců, ale zároveň jako učitele Anaximandra ho řadí na počátek filozofie, do tzv. íónské větve, na jejímž počátku stojí.⁶ Aristotelés v *Metafyzice* dokonce Thaléta prohlašuje za prvního filozofa.⁷ Thalés je tedy takový zajímavý přechod mezi prastarou mudrcovou moudrostí a novátorským zkoumáním přírody pomocí pozorování a experimentů. Aristoteles o něm říká v souvislosti s duší:⁸

---

³ BARTOŠ, *Očima lékaře*, str. 24-27.

⁴ BARTOŠ, *Očima lékaře*, str. 20-21 a 29; KOČANDRLE, *Anaximenova duše*, str. 7-8; KRS, *Předsókratovští filosofové*, str. 125.

⁵ BARTOŠ, *Očima lékaře*, str. 53-54.

⁶ DK 11 A 1/22.

⁷ DK 11 A 12.

⁸ BARTOŠ, *Očima lékaře*, str. 54.

„Zdá se, že i Thalés, podle toho, co se z jeho myšlenek připomíná, pokládal duši za cosi pohybujiícího, když říkal, že kámen [magnetit] má duši, protože hýbe železem.“⁹

Podobně to vyjadřuje Diogenés Laertios, který i přiznává, odkud informaci čerpal:

„Aristotelés a Hippiás tvrdí, že [Thalés] přiřknul účast na duši také neživým věcem. Usoudil tak podle magnetitu a jantaru.“¹⁰

Duše ještě nebyla esence člověka ani božská částička v člověku, jak je chápána třeba ve středověku. Byl to prostý oživující princip, odůvodnění pohybu. Magnetit a jantar jsou Thalétem vymezeny jako oduševnělé proto, že jsou schopné pohybovat jinými předměty a v případě magnetitu i sami sebou. Thalés dělal pokusy a pozoroval různé přírodní materiály, jak se zdánlivě bez vnější příčiny hýbou. Na základě svých pozorování pak předpokládal, že to má na svědomí nějaký vnitřní zdroj pohybu - duše. Nevěděl nic o magnetismu či statické elektřině ani jiných přírodních silách, jak je známe dnes. Thalés tak rozšířil pojem duše z Homérské příčiny života i na neživou přírodu.¹¹

Jde o jedinečný koncept přisuzování duše neživým předmětům na základě pozorování. Právě tento koncept Thaléta činí výjimečným oproti předchozí generaci mudrců a na tento způsob zkoumání pak navazují další milétské filozofové.¹²

Svou koncepcí o oduševnělé neživé přírodě zaujal dokonce pozdější autory, kteří s Thalétem polemizovali. Pasáže z Aristotelova spisu *O duši* nás opravňují k domněnce, že Thalés opravdu měl nějakou představu světa jako celku, který je nějakým způsobem živý či oduševnělý, když říká:¹³

„Vše je plné bohů.“¹⁴

Dokládá to i referát od Diogena, který podává trochu jinou formulaci:

---

⁹ DK 11 A 22/2.

¹⁰ DK 11 A 1.

¹¹ KOČANDRLE, *Anaximenova duše*, str. 9-10; KRATOCHVÍL, *Mezi mořem a nebem*, str. 206-207.

¹² KRATOCHVÍL, *Mezi mořem a nebem*, str. 177-178.

¹³ KSR, *Předsókratovští filozofové*, str. 124.

¹⁴ DK 11 A 22/1.

„Za počátek všeho pokládal vodu a svět pokládal za oduševnělý a plný daimónů.“¹⁵

Zdeněk Kratochvíl tvrdí, že svými příklady o pohybu magnetitu a jantaru měl Thalés na mysli širší koncept, který bychom dnes pojmenovali jako animistické pojetí světa. Aristoteles to chápal podobně, když říká, že:¹⁶

„Někteří tvrdí, že duše je smíšená s vesmírem; snad proto Thalés myslel, že vše je plné bohů.“¹⁷

To působí lehce Aristotelsky, jelikož je to blízké jeho pojetí oživené látky, které aplikoval na všechny předsokratiky, aby tak dokázal, že u všech lze najít látkovou příčinu, počátek, který zároveň tvoří svět. V podobném duchu se nese i referát od Áetia:¹⁸

„Thalés první prohlásil duši za vždy pohybující se, tedy za samohybnou.“¹⁹

Z tohoto zlomku můžeme vyvodit další tvrzení a to, že duše je tu vždy pohybující se, tedy z metafyzického hlediska nesmrtelná.²⁰ Minimálně tak to vyvozuje Platón v dialogu *Faidros* na začátku důkazu nesmrtelnosti duše.²¹ To nám zde ilustruje pochopení jednoho básníka, které nám přináší Diogenés:²²

„Někteří, k nimž patří také básník Choirilos, tvrdí, že [Thalés] jako první prohlásil duše za nesmrtelné.“²³

Bartoš tuto informaci spojuje s tím, že ani Homér nemluví specificky o smrti *psýché*, vždy jen o smrti těla. Rozdíl je v tom, že pro Homéra je duše pasivní podmínkou života, kdežto pro Thaléta je již aktivní složkou veškeré aktivity, která není omezena jen na člověka, ale týká se všeho živého – pohybujícího se.²⁴

---

¹⁵ DK 11 A 1/27.

¹⁶ KRATOCHVÍL, *Mezi mořem a nebem*, str. 206-207.

¹⁷ DK 11 A 22/1.

¹⁸ KRATOCHVÍL, *Mezi mořem a nebem*, str. 208.

¹⁹ DK 11 A 22a.

²⁰ KRATOCHVÍL, *Mezi mořem a nebem*, str. 208.

²¹ PLATÓN, *Faidros*, 245c.

²² BARTOŠ, *Očima lékaře*, str. 59.

²³ DK 11 A 1,24.

²⁴ BARTOŠ, *Očima lékaře*, str. 59.

Kratochvíl zastává ten názor, že tento druh interpretací o Thaletově duši jako nesmrtelné už nejspíš zachází příliš daleko. Thalés žil v archaickém prostředí a připisovat mu tak pozdější pohled na nauku o duši nelze, natož pak o její nesmrtelnosti. Jde spíše o neutuchající změnu pohybu, nejen přitažlivosti a odpuzování, stejně jak o tom pak mluví Anaximandros.²⁵

2.2.2 Anaximandros

Problematičtější s výkladem duše je to u Anaximandra, který je považován za Thalétova nástupce a Anaximenova učitele. O jeho pojetí duše totiž nevíme téměř nic. Aristoteles ho ve svém spise *O duši* záhadně nezmiňuje a dochoval se pouze jediný text, v němž se mluví o duši u Anaximandra. Zde se objevuje s několika dalšími osobnostmi:

„Anaximenés, Anaximandros, Anaxagorás a Archeláos tvrdili, že přirozenost duše je vzdušná.“²⁶

Z tohoto zlomku Bartoš usuzuje, že se Anaximandros duší musel zabývat a Kahn tento zlomek považuje za důvěryhodný. Tato věta nám v pochopení jeho konceptu duše moc nepomůže, odhaluje pouze to, že duše má vzdušnou podstatu.²⁷

Určitou představu lze získat z Anaximandrový koncepte vzniku živočichů. Obecná představa byla, že duše vzniká za působení Slunce, které je zdrojem života, vody a země. Země se spojí s ohřátou vodou, z čehož vznikne úrodné bahno (z něhož se pak rodí živočichové). Vlhkost z něj se poté vypařuje za pomoci tepla ze Slunce a z oněch výparů vzniká duše.²⁸

Platón ve svém díle *Faidón* Anaximandrovu duši patrně zmiňuje, aniž by ho explicitně jmenoval, když s Faidónem diskutují o nesmrtelnosti duše. Rozebírají zde obecnou íónskou koncepci o duši. Kratochvíl ale usuzuje, že jde o parafrázi Anaximandrových zlomků B 2 a B 3:²⁹

---

²⁵ KRATOCHVÍL, *Mezi mořem a nebem*, str. 208-209.

²⁶ DK 12 A 29.

²⁷ BARTOŠ, *Očima lékaře*, str. 61; KAHN, *Anaximander and the origins of greek cosmology*, str. 114.

²⁸ KOČANDRLE, *Anaximenova duše*, str. 13-14; KRATOCHVÍL, *Mezi mořem a nebem*, str. 275;

²⁹ KRATOCHVÍL, Fysis.cz, [cit: 4.4.2017], komentář k DK 12 B 2 a B3.

„Což není nutné takto mluvit i o nesmrtelném? Jestliže je nesmrtelné a nehynoucí, je pro duši nemožné, aby hynula, když by na ni šla smrt.“³⁰

Na základě Anaximandrových přímých zlomků B 2 a B 3, kde se mluví o bezmeznu jako o „trvalém a nestárnoucím“, „nesmrtelné a nehynoucí“, Platón usuzuje, že taková musí být i duše.³¹

Ale tento Platónův závěr nemůžeme aplikovat na Anaximandrovo pojetí duše. Stejně tak téměř všechny ostatní informace o duši jsou zprostředkované z referátů, popřípadě chybí úplně. Jediná spolehlivá informace pochází ze zlomku od Áetia. Na základě tohoto referátu, který tvrdí, že přirozenost duše je vzdušná, můžeme vystavět další teorie, že Anaximandros vycházel z tehdy běžného vzdušného pojetí duše, které je doložené u Xenofana i ve starých orfických hymnech. Ale hlavně vycházíme z toho, co známe od Anaximena, jelikož je to Anaximandrův žák.³²

Bartoš říká, že myšlenka souvislosti dýchání a života je prastará a nachází se i v samotné etymologii slova *psyché*, podobně jako v češtině dech-duše. To, že dýcháme je ztotožněno s životem samým. Kahn usuzuje, že pouze na základě tohoto pojmu můžeme s určitostí toto pojetí živoucnosti ducha u zvířat i lidí pokládat za téměř jisté, i kdyby žádný jiný text neexistoval. Kahn předpokládá, že výrazem *pneuma* nebyl míněn pouze vzduch, ale též to, co se podílí na aktivní síle tepla.³³

„...Duše všech živočichů je totéž, totiž vzduch, teplejší než okolní vzduch, ve kterém jsme...“³⁴

To do značné míry odpovídá horkému výparu, jak ho můžeme najít u Hérakleita. Ale Hérakleitos značně navazoval i v jiných oblastech Anaximandrové nauky, než je duše. Důkazem je toho třeba Anaximandrův zlomek B 1:³⁵

„[Z těch pak je jsoucím věcem vznik, do toho nastává i zánik,]
podle nutnosti;

---

³⁰ PLATÓN, *Faidón*, 106b 1–2.

³¹ Tamtéž.

³² BARTOŠ, *Očima lékaře*, str. 61-62; KAHN, *Anaximander and the origins of greek cosmology*, str. 114; KOČANDRLE, *Anaximenova duše*, str. 13-14.

³³ BARTOŠ, *Očima lékaře*, str. 62; KAHN, *Anaximander and the origins of greek cosmology*, str. 114.

³⁴ DK 64 B 5.

³⁵ BARTOŠ, *Očima lékaře*, str. 61-62.

navzájem si totiž platí trest a pokutu za [své] bezpráví,
podle řádu času.³⁶

Hérakleitos na něj naráží svým zlomkem B 80, kde také mluví o právu a systému změn v cyklu. A potom je tu Hérakleitův zlomek B 126, který je pokládán za přímou citaci Anaximandra, protože výrok používá formu a termíny spojené spíše s Anaximandrem. Tento zlomek velmi dobře ilustruje iónské myšlení v protikladech, o němž jsme se zmínili dříve:³⁷

„Chladné se zahřívá,
horké se ochlazuje,
vlhké se vysušuje,
seschlé se zvlhčuje.“³⁸

Zde vidíme klasické protikladné dvojice, kdežto Hérakleitovi je bližší používat názorné příklady, jako ve zlomku B 67 „Bůh: den noc, zima léto, zápas mír, nasycení hlad...“³⁹

Tyto ukázky nám dokazují, že Hérakleitos je do značné míry pokračovatelem Anaximandra, v mnoha ohledech.

2.2.3 Anaximenés

Právě jediný doklad existence konceptu duše u Anaximandra mluví také o Anaximenovi. Aristoteles o něm nemluví, ze zástupců vzdušné duše si ve svém spise *O duši* vybral pouze Diogena z Apollónie. Nejstarší zpráva pochází od Áetia a jeho rekonstruovaného textu A 29, který jsme již uvedli dříve.⁴⁰

U Áetia nacházíme i další zlomek, kde se tvrdí, že:

„...Jako naše duše, praví, jsou vzduchem, nás drží pohromadě a námi vládne, tak vítr [či dech] a vzduch obklopuje celý svět...“⁴¹

---

³⁶ DK 12 B 1.

³⁷ KOČANDRLE, *Apeiron Anaximandra z Milétu*, str. 91.

³⁸ DK 22 B 126.

³⁹ DK 22 B 67.

⁴⁰ KOČANDRLE, *Anaximenova duše*, str. 19-22.

⁴¹ DK 13 B 2, překlad převzat z: KRS, *Předsókratovští filozofové*, str. 204.

V porovnání překlad Kratochvílův:

„...Jako naše duše, jak praví, jsou vzduch, nás drží pohromadě, tak také vanutí a vzduch objímá celý svět.“⁴²

A uvedeme zde i překlad Bartošův, který ponechává řecký výraz *pneuma* bez překladu. Áetios na konci zlomku dodává, že *aér* a *pneuma* jsou synonyma, a to dle Bartoše naznačuje pravost zlomku, jelikož Áetios, dle Bartoše, musel pracovat s Anaximenovým textem.⁴³

„...Jako duše jsou naším vzduchem, nás drží pohromadě, tak také *pneuma* a vzduch (*aér*) obklopuje celý svět.“⁴⁴

Duše a vzduch k sobě patří stejně jako vzduch a vanutí. Obě dvojice jsou propojeny analogií, na jedné straně soudružnost, na druhé obklopování. Vychází to i z etymologického příbuzenství slov *psýché* a *psýchó*, označující „vanutí“ nebo „dýchání“, ale i „ochlazování“ nebo „vysychání“. To se může pojit s Homérovým výkladem duše. Část zlomku B2 by se dala převést i na formuli: „Vzduch nás drží pohromadě zevnitř a svět zvenčí a proto jsou si člověk i svět podobnější, než se zprvu jeví.“ To může naznačovat spojitost s rozdělením pojmu *pneuma* na vzduch uvnitř a vně těla. Anaximénés tak zavádí analogii mezi světem a člověkem, resp. jeho duší, stejně jako to uvidíme u Hérakleita. Vzduch je takový prostředník, ve kterém se to celé odehrává. Zajímavostí je, že myšlenka duše, která drží tělo pohromadě, nemá obdoby v žádném prameni před Aristotelem. Ač je to velmi logické vzhledem k tomu, že tělo se po smrti rozpadne. Je možné, že Anaximénés zastával názor, že duše prostupuje celé tělo (stejně jako Hérakleitos ve zlomku B 67a) a snad i to, že ho ovládá.⁴⁵

U Anaximenova pojetí duše se rozebírá ještě její složení, jež vede k pohybu. Má být nejpohyblivější právě proto, že má jemné části. To už jsme zmínili výše u Anaximandra. Pohyb duše řešil už Thalés (magnetovec a železo). Což Aristoteles taktéž vykládá argumentem jemných částí duše.⁴⁶

---

⁴² DK 13 B 2

⁴³ BARTOŠ, *Očima lékaře*, str. 67.

⁴⁴ DK 13 B 2, překlad převzat z: BARTOŠ, *Očima lékaře*, str. 66.

⁴⁵ BARTOŠ, *Očima lékaře*, str. 65-67; KOČANDRLE, *Anaximenova duše*, str. 13-14; KRATOCHVÍL, *Mezi mořem a nebem*, str. 275 a 301; KRS, *Předsókratovští filosofové*, str. 206-207.

⁴⁶ KOČANDRLE, *Anaximenova duše*, str. 22.

Zmínky o duši u Anaximena mají význam už jen proto, že to je první komplexní předsokratovská výpověď z oblasti psychologie, která se nám dochovala, i když primárně čerpá z lidové tradice výkladu duše jako božském *aithéru*. Duši, skládající se z ohně, přijal do své koncepce Hérakleitos a nejspíše ji spojil s Anaximenovým náhledem, že člověk a svět se skládají ze stejného „materiálu“ a podléhají podobným pravidlům.⁴⁷

Oheň jako látka světa je kromě Hérakleita doložena u Hippasa, který prý byl „takový zvláštní“ pýthagorejec, protože jeho nauka do té pýthagorejské moc nezapadá. Zda z něho Hérakleitos mohl vycházet, či zda s jeho naukou vůbec mohl přijít do kontaktu, je sporné. Společné však mají hanění Pýthagory a oheň, jak dokládá referát od Simplikia:⁴⁸

„Hippasos z Metapontu a Hérakleitos z Efesu pak [předpokládají] jedno, pohyblivé a ohraničené. Za počátek ale mají oheň. Z ohně tvoří jsoucna zhušťováním a zředováním – jako z jedné základní jsoucnosti přirozenosti – a rozlučují je znovu v oheň.“⁴⁹

Oheň chápou jako pohyblivé jedno, které je ohraničené. (Tím se odlišují od Anaximandrova bezmezna.) Z ohně vznikají jsoucna zhušťováním a zředováním, což nám zase naznačuje Anaximena, u něhož zhušťováním a zředováním vzduchu vznikají všechna jsoucna. To nám naznačuje, že oheň tu hraje podobnou roli jako vzduch u Anaximena, vytváří svět proměnou sebe sama (B 31). Áetios nám ještě dodává, že nauka o ohni zasahuje i duši, která je významná pro Hérakleita i pýthagorce:⁵⁰

„Parmenidés, Hippasos a Hérakleitos říkají, že duše je ohnivá.“⁵¹

---

⁴⁷ KRS, *Předsokratovští filosofové*, str. 256 a 208.

⁴⁸ KRATOCHVÍL, *Délský potápěč k Hérakleitově řeči*, str. 45-46.

⁴⁹ DK 18 A 7/2.

⁵⁰ KRATOCHVÍL, *Délský potápěč k Hérakleitově řeči*, str. 46-47.

⁵¹ DK 22 A 15/5.

3 Duše u Hérakleita

V této kapitole budeme sledovat základní motivy pohledů na duši na základě jednotlivých sekundárních autorů, které vycházejí buď z pojetí duše u Mílétanů, či z pojetí Aristotelova.

Jak můžeme usoudit z předchozí kapitoly, Hérakleitos není zcela nezávislým filozofem, jak o sobě sám tvrdí.⁵² Rád se pasuje do role mudrce, jakým byl Biás, o němž i pochvalně mluví.⁵³ Současní autoři se ale domnívají, že Hérakleitos významně navazuje na Anaximandra a obzvláště Anaximena, který se zdá z obecného hlediska Hérakleitovi názorově nejvzdálenější. Obzvláště protože Hérakleitos explicitně vzduch ani jednou nezmiňuje, ale přesto na něj Hérakleitos navazuje nejvíce právě v otázce duše.⁵⁴

Obecně vzato Hérakleitos navazuje na iónskou tradici fyzického pohledu na duši jako na život-dech, sílu dechu v nás, stejně jako ten konkrétní vzduch, který dýcháme. To musel Anaximénés myslet tím, když duši identifikoval se vzduchem. Ale nejvýmluvnější důkaz o návaznosti na Mílétany, kromě těch uvedených výše, je právě Hérakleitovo mlčení. Není tajemství, že se Hérakleitos rád pouští do svých předchůdců i současníků, ale o Mílétanech ostentativně mlčí.⁵⁵

3.1 Aristotelův vliv na interpretaci

Na základě Aristotelovy nauky o počátku vznikla tradice interpretace Hérakleitovy duše jako čistě ohnivého principu. Kromě opory z referátů je tato interpretace také odůvodněna tím, že se v žádném z jeho zlomků slovo vzduch neobjevuje, a proto někteří autoři usuzují, že duše je spíše ohnivá.⁵⁶

Tyto dva zlomky ilustrují původní vstup, se kterým badatelé, kteří se snažili odhalit povahu duše u Hérakleita, mohli pracovat. Aristotelés tvrdí:

---

⁵² DK 22 A 1a/1

⁵³ DK 22 B 39.

⁵⁴ KRATOCHVÍL, *Mezi mořem a nebem*, str. 324-326.

⁵⁵ KAHN, *The art and thought of Heraclitus*, str. 113; KOČANDRLE, *Apeiron Anaximandra z Miletu*, str. 91.

⁵⁶ KRS, *Předsókratovští filosofové*, str. 256.

„...Hérakleitos říká, že počátkem je duše, nakolik je duše výparem, ze kterého sestává také všechno ostatní...“⁵⁷

Bartoš nabízí srozumitelnější překlad:

„Hérakleitos prohlašuje duši za *arché* a má ji za výpar, z něhož prý vzniká vše ostatní.“⁵⁸

To by značilo, že počátkem (*arché*) u Hérakleita je duše, zároveň ale Aristotelés v *Metafyzice* Hérakleita uvádí, když řeší živlové počátky:

„Anaximénés pokládal za počátek jednoduchých těl [živlů] vzduch, později Diogenés vodu a Hippasos z Metapontu a Hérakleitos z Efesu zase oheň.“⁵⁹

Na základě těchto dvou zlomků lze vyvodit, že počátek je jak duše, tak oheň. Aristotelés totiž říká, že „všichni (filozofové před ním) určují podstatu duše třemi znaky, pohybem, pocíťováním a netělesností; každý z nich je pak uváděn jako počátek. Proto také badatelé (...) pokládají ji buď za prvek nebo za výtvar prvků.“⁶⁰

Tato Aristotelova interpretace, že duše je ohnivá, materiální a je počátkem světa, zapříčinila specifický pohled na Hérakleitovu duši, který byl zcela opouštěn až v nedávné době.⁶¹

Kessidi se v mnoha věcech inspiruje právě Aristotelem, ale neomezuje se pouze na jeho výklad. Říká, že je to jednota člověka s okolním světem, co je založeno na „ohnivosti“. To znamená na tom, že podstata člověka i okolního světa je projevem vesmírného ohně, jeho stavů. Protože vesmírný oheň, jako živý a aktivní počátek je shodný s lidskou duší a duše, která je zase zdroj aktivity člověka připomíná vesmírný oheň. Je jeho modifikací, jakýmsi jemným druhem ohně, jako je pára nebo žár. Duše se však vypařují z vlhkosti, je to jejich celoživotní poslání. Jakožto výpar, pára nebo vzduch je duše přesně mezi ohněm a vodou. Proces vlhnutí je cesta dolů a vede

---

⁵⁷ DK 22 A 15/1.

⁵⁸ DK 22 A 15/1, překlad převzat z: BARTOŠ, *Očima lékaře*, str. 95.

⁵⁹ DK 22 A 5/1.

⁶⁰ ARISTOTELES, *O duši*, I,2 405b 12-14.

⁶¹ BARTOŠ, *Očima lékaře*, str. 80-82.

k rozpadu duše, změně v tekutinu, bláto a nakonec zemi, a ta se řidnutím mění zpět na bláto, vodu, výpary, duše. Což je v podstatě Kessidiho interpretace zlomku B 36.⁶²

Jelikož Kessidi považuje Hérakleita za hylozoistu, který pokládal za vůdčí prvek světa „věčně živý“ oheň, který je nesmrtelný, ptá se Kessidi po nesmrtelnosti duše. Zda se smrtí člověka umírá s tělem i duše proměnou ve vodu. Jelikož z vody duše také vzniká, čímž vzniká i z ohně, protože voda vzniká proměnou ohně, jehož různé podoby jsou voda a země (B 31). Z toho Kessidi soudí, že oheň v duši nikdy úplně nezaniká, vždy zůstanou určité „částice“ ohnivě. Hérakleitos, tedy podle Kessidiho mluví o jakémisi smrtelně nesmrtelném stavu duši po smrti. Je to právě suchá duše, s absencí vody, která se dočká své osobní nesmrtelnosti.⁶³

Kirk chápe Hérakleitův oheň jako čistý, aitherický a hlavně řídící celý svět. A proto i v duši je oheň právě ta řídící, vědomá složka. A stejně jako u Kessidiho, oheň duše má blízký vztah ke světovému ohni. Na to navazuje i vysvětlení spánku. Kirk vysvětluje podílem ohně v duši nejen život a smrt ale i spánek. Ve spánku je duše částečně odříznuta od aitherického ohně, a proto je ve spánku duše málo aktivní a spící se zdá mrtvý. Po smrti se pak ctnostné duše, v nichž převládá oheň, nestávají vodou, ale spojí se s kosmickým ohněm.⁶⁴ Svoboda dodává, že to není jen vědomí, ale i paměť, co ztrácíme, zatímco spíme, protože smyslové dráhy se uzavrou, jediné, co nás v tu chvíli pojí se světem je dýchání.⁶⁵

3.2 Vliv Mílét'anů

Kratochvíl si místo Aristotela bere za autority Mílét'any a opírá se víc o íónskou tradici, když tvrdí, že Hérakleitos je specifické rozvinutí Anaximandra. Tím specifickým rozvinutím se taky Hérakleitos odlišuje od zbytku předsokratiků. Nezkoumá geometrii ani přírodu ani astronomii. Od svých předchůdců si naopak bere nauku o tenzích, cyklech, vztahu části a celku a symetrii protikladů. Hérakleitovou inovací je paralela bdění a spánku, pojetí zápas a nárok probuzení (protože jen probuzená duše může být ohnivá). Rozvíjí nauku o duši, ale nezakomponovává do ní reinkarnaci. Hérakleitos nikdy nepoužívá vzduch. Kratochvíl soudí, že za něj často

---

⁶² KESSIDI, *Hérakleitos*, str. 122-124.

⁶³ KESSIDI, *Hérakleitos*, str. 126-128.

⁶⁴ KRS, *Předsokratovští filosofové*, str. 254, 262, 265, 267

⁶⁵ SVOBODA, *Zlomky předsokratovských myslitelů*, str. 64-65. DK 22 A 16.

dosazuje duši, jak je to třeba vidět ve zlomku B 36. Vystává tedy otázka, zda je duše vzduch, oheň, nebo výpar z vody? Kratochvíl tvrdí, že z tohoto hlediska je duše jakýmsi napětím mezi živly. Tenzí. I sám výpar je vzduch mezi vodou a ohněm. Zatímco na jedné straně má duše blízko k vlhkosti, která asociuje podmínky vzniku života a jeho udržení, na druhé straně je nejlepší duší suchá záře, která probouzí vědomí. Duše je uvězněná v cyklu vypařování a žití každý den po celý život.⁶⁶

Bartoš pak ke Kratochvílovu fyzikálnímu pojetí dodává, že Hérakleitos je prvním, kdo rozebírá duši z „psychologického“ aspektu a je přesvědčen, že duše je u Hérakleita ústředním tématem. Jako základní otázku si Bartoš klade vysvětlení vzájemného vztahu duše jako oživujícího principu a duše jakožto „psychického“ nitra člověka. Nakolik je duše identická s kosmickým ohněm. Načež třeba Aristoteles říká, že duše a kosmický oheň jsou identické, tudíž je duše nesmrtelná.⁶⁷ Mílétské pojetí by zase naznačovalo, že duše je sice nesmrtelná, ale protože obsahuje jen část kosmického ohně, principu života, je omezena zrozením a smrtí.⁶⁸

Ve fyzikálním pojetí Bartoš o duši mluví jako o ohni, který vlhnutím ztrácí své intelektuální schopnosti (B 117) a může i zcela vyhasnout (B 36). Vlhnutí ovšem souvisí s potěšením (B 77), odpočinkem (B 84a), výživou duše (B 12) a plozením (B 36).⁶⁹

Bartoš také uvádí zajímavý postřeh, že od dob Aristotela, který slučoval duši s ohněm, si někteří autoři povšimnuli, že tato interpretace je dost těžko slučitelná s vlhnutím duše a představou duše jako výparu, kterou nacházíme u Hérakleita. Proto se přiklonili spíše k interpretaci vzdušné povahy duše. My v této kapitole máme oba druhy interpretací, včetně výkladu u Kirka, který dle Bartoše vytvořil kombinovanou teorii, podle níž duše obsahuje kombinaci podílů ohně a vlhkosti.⁷⁰

Bartoš mluví o lidské duši jako o „vnitřním světě“ a klasické analogii mikrokosmu a makrokosmu. Makrokosmos je v této teorii pohled na duši, který Bartoš zve „projektivním“, jelikož je zaměřen na svět okolo nás. *Psyché* je v tomto pohledu

---

⁶⁶ KOČANDRLE, *Anaximenova duše*, str. 15; KRATOCHVÍL, *Délský potápěč*, str. 40 a 98-99; KRATOCHVÍL, *Mezi mořem a nebem*, str. 324-326.

⁶⁷ ARISTOTELES, *O duši*, 405a 5.

⁶⁸ BARTOŠ, *Očima lékaře*, str. 79-80.

⁶⁹ BARTOŠ, *Očima lékaře*, str. 79-80.

⁷⁰ BARTOŠ, *Očima lékaře*, str. 80-82; KAHN, *The art and thought of Heraclitus*, str. 201.

součástí kosmických procesů. Je oživující síla organismu, která není sama o sobě vnímatelná, ale pozorujeme ji skrze gesta, fyzické projevy a řeč. Při smrti pak pozorujeme vyhasnutí všech těchto projevů, a proto vyvodíme absenci duše. Pozorujeme nezjevné na základě zjevného, jak říká Bartoš i Hérakleitos ve zlomku B 54. Smrt je u Bartoše popsána jako makroskopický obraz spánku, který na úrovni mikroskopické zažíváme denně.⁷¹

Druhý způsob pohledu, mikrokosmos, Bartoš označuje jako „introspektivní“. Tento pohled popisuje niterné, soukromé prožívání, tzv. „vnitřní život“, duše. To je velmi těžce uchopitelné, a proto Hérakleitos hovoří o hloubce duševního *logu* (můžeme ho chápat jako vnitřní řád, určení, výpověď či řeč samu). Mluvit o něm je sice složité, ale ne nemožné. Hérakleitos popisuje duši (zrcadlově k „projektivnímu“ postupu) pomocí fyzikálních obrazů, původně určené pro fyzické děje. Tím nám Hérakleitos umožňuje alespoň základní porozumění. Bartoš uvádí, že právě to je důvod, proč mnoho zlomků o duši nese fyziomorfní rysy. Zkušenost vnějšího světa je projektována do hlubin duše.⁷²

„Introspektivní“ přístup pokrývá vše z perspektivy první osoby a vše vnímané, zakoušené, myšlené a prožívané je podmíněno duší, která všechny pocity a myšlenky zprostředkovává.⁷³

---

⁷¹ BARTOŠ, *Očima lékaře*, str. 94-95.

⁷² BARTOŠ, *Očima lékaře*, str. 95-96.

⁷³ BARTOŠ, *Očima lékaře*, str. 96.

4 Duše jako cesta nahoru-dolů

Než se ale dostaneme k jednotlivým přístupům a rovinám duše ukázaných na jednotlivých zlomcích, musíme si zde osvětlit jeden zásadní zlomek, který se nám následně bude proplétat celou prací. Jak jsme popsali výše, duše je tenzí mezi vodou a ohněm. Voda, tak jako oheň, je pro duši smrt stejně jako zrození. Duše by se měla pohybovat od vody k ohni tím, že každý den vypařuje vodu uvnitř sebe. Toto pohybování probíhá na cestě nahoru-dolů. Tato cesta se dá použít jako platforma pro celou nauku o duši a jak uvidíme níže nejenom duši. A proto zlomek B 60 vyložíme jako první, než se pustíme do vysvětlování dalších jednotlivých fází a stavů „života“ duše:

„Cesta nahoru-dolů,
jedna a táž.“⁷⁴

Takto o cestě nahoru a dolů mluví Diogenes Laertios, který ji aplikuje na proměny živlů, což by mohla být jen jeho interpretace Hérakleitových zlomků na proměny živlů aplikovaná na cestu nahoru-dolů:

„Neboť zhuštěný oheň se zvlhčuje, když se sráží, a tak vzniká voda; zhuštěná voda pak se proměňuje v zemi, toto je cesta dolů. Země se opět roztéká, vzniká z ní voda a z ní pak zbývající živly. Převádí totiž skoro všechno na výpary z moře – a toto je cesta nahoru. Výpary vznikají ze země a z moře; jedny jsou jasné a čisté, druhé temné. Oheň nabývá moci jasnými výpary, vlhkost těmi druhými.“⁷⁵

Kratochvíl navrhuje konkrétnější obraz: cesta nahoru-dolů jako koloběh vody v přírodě nebo ještě specifičtěji, jako horská cesta. Kratochvíl tohle podobenství uvádí z toho důvodu, že je pro nás mnohem stravitelnější než to, co uvádí Hérakleitos, totiž mykací stroj nebo valchářský sloup.⁷⁶

Pro ilustraci B 59 „Cesta na mykacím stroji, rovná i křivá, [neboť nástroj zvaný šnek, který je součástí mykacího stroje, se otáčí rovně i křivě: pohybuje se totiž

---

⁷⁴ DK 22 B 60.

⁷⁵ DK 22 A 1,9, překlad převzat z: DIOGENÉS LAERTIOS, *Životy, názory a výroky proslulých filosofů* IX, 1-17.

⁷⁶ KRATOCHVÍL, *Dělský potápěč*, str. 217.

současně vzhůru a v kruhu] je jedna a táž.“⁷⁷ Popřípadě B 59 jak si ho přetvořili KRS: „Úkon psaní v sobě slučuje přímé, z hlediska řádky, a křivé, z hlediska tvaru každého písmene.“⁷⁸

Slovem cesta zde Hérakleitos nejspíš myslí nějaký druh vztahů či pohybu. Způsobem nahoru-dolů se pohybuje vždyživý oheň. Neustálý život ohně spočívá v tom, že se vzněcuje a pohasíná a stále spaluje něco jiného. Pohybu dolů odpovídá třeba řeka, která není v čase jedna a táž. Stejně jako každý sešup, jak Kratochvíl nazývá „užívání si“, je i životní proud zdrojem sporů a rizik, v tom smyslu, že něco vzniká a něco zaniká. A naopak i nějaké odplynutí, jako je třeba smrt či zánik lze zahlédnout jako sublimaci, jako pozvednutí k jednomu společnému. Nejen cesty, ale i hlediska nahoru a dolů jsou vzájemně přítomné. Jako kdybychom stáli na kopci (na té horské cestě) a měli tváře na obě strany.⁷⁹

Kahn explicitně shrnuje, že shodnost cesty nahoru-dolů je spojena se shodností života-smrti. Cesta nahoru pro suché duše směrem k ohni, cesta dolů pro vlhké duše směrem k vodě. V morálním jazyce cesta dolů je život požitků, vášní a opilství a cesta nahoru je způsob, jak se duše stanou moudrými a nejlepšími.⁸⁰

---

⁷⁷ DK 22 B 59.

⁷⁸ KRS, *Předsókratovští filosofové*, str. 243.

⁷⁹ KRATOCHVÍL, *Délský potápěč*, str. 217.

⁸⁰ KAHN, *A new look at Heraclitus*, str. 199.

5 Vnitřní život duše

Dle Bartošova rozdělení bychom mohli říci, že toto je ona „introspektivní“ perspektiva přístupu k duši. Můžeme zde použít obraz cesty duše od mnohosti k jednotě. Právě sem patří ono probuzení, kterým duše musí projít, aby se stala ohnivou a mohla se po smrti spojit s *logem*, věčným ohněm, jak to vysvětluje Kirk s oním zapáleným vědomím duše.⁸¹ Začneme nahoře u *logu*, protože právě *logos* je to, co duši ustavuje, jehož součástí je a z něhož duše pochází a k němuž směřuje.

5.1 Logos – určení

V horní části cesty nahoru-dolů sídlí jedno, *logos*. V následujících zlomcích je to ale trochu jiná forma *logu* než vesmírný oheň. Je to specifické určení, ke kterému duše směřuje. Toto určení je samozřejmě součástí onoho vesmírného *logu*, protože ač mluvíme o mnohosti, vše je jedním.⁸² Hérakleitos uvádí dva zlomky, kde se vyskytuje *logos* a duše. Tyto zlomky popisují nekonečnou hloubku duševního *logu* a udávají důvod, proč tomu tak je. Duševní *logos* má zároveň velmi blízko k tomu vesmírnému a souvisí s výkladem světa jako celku a principu uspořádání, kterému lidé musí porozumět. Zlomek B 45 říká:⁸³

„Ani ten, kdo prochází všechny cesty,
nemůže svým krokem najít hranice duše:
tak hluboké má určení.“⁸⁴

Kratochvíl poznamenává, že zlomek můžeme přeložit také způsobem, že i když projdeš všechny cesty, nenalezneš. A to pro hloubku určení duše, pro její *logos*. Duše je bezbřehá, nevyčerpatelná, její meze nikdo nepotká. Dalo by se dokonce říci, že je nekonečná. Není jasné, zda proto, že meze nemá (tj. že je bezmezná – *apeiros* – což by mohla být narážka na Anaximandra), či jsou mimo náš dosah, horizontem všech našich reálných i myslitelných cest. Otázka je, zda konečným horizontem. Zlomek navozuje představu, že hledání probíhá pohybem, konkrétně chůzí. Můžeme tak dospět až k zajímavému překladu, že hranic duše každý dojde a nalezne je tehdy, až když přestane

---

⁸¹ KRS, *Předsókratovští filosofové*, str. 262.

⁸² DK 22 B 50.

⁸³ BARTOŠ, *Očima lékaře*, str. 100; KRS, *Předsókratovští filosofové*, str. 240 a 262.

⁸⁴ DK 22 B 45.

kráčet, když zemře. To se dá snadno vykládat tak, že *logos* duše se utváří v průběhu života, a proto nelze najít její hranice. Dokud jsme naživu, hranice nejsou, všechny cesty jsou volné. V okamžiku smrti je náš příběh hotový, jsme na konci cesty a v tu chvíli se nám odhalí hranice naší duše, které můžeme chápat jako osud, jímž je duše určena. K osudovému určení ale nevede žádná konkrétní cesta, neboť ono samo je horizontem všech cest. Hranice mohou být bezmezné i proto, že k tomu o co duši jde, se nedá dostat žádnou metodou, která by se chtěla opřít o něco pevného, o nějakou mez.⁸⁵

Právě tato pouť duše je obrazem cesty nahoru a dolů. Hlubiny duše jsou obratem cesty ze směru dolů, v okolí Hádu. Ale hlubiny duše jsou také zdroj jejího určení, které vyvěrá a sublimuje a které roste samo sebou, to je cesta nahoru. Řeč, dle které se vše děje, dává duši příběh. Růst určení duše z jeho vlastní síly je důvodem nedosažitelnosti jejích hranic. Hussey tento zlomek vykládá tak, že Hérakleitos dospěl k poznání vlastního já jako něčeho, co se neustále vytváří a přetváří pomocí vlastních rozhodnutí.⁸⁶

Zcela jinak tento zlomek chápou autoři knihy *Předsókratovští filosofové*. Ti se na zlomek dívají čistě v kontextu ohně a tvrdí, že duše je tu pojímána jako reprezentace kosmického ohně (jiná forma *logu*), který má oproti jednotlivci nesmírné rozměry. Duše jako taková má duše náležitou řídicí schopnost. Duše je v této interpretaci brána jako ložisko intelektu.⁸⁷

Zlomek B 115 doplňuje informaci, proč je určení duše tak hluboké, že ho nelze najít:

„K duši patří určení,
které roste samo sebou.“⁸⁸

Není jednoznačně určitelné, zda je tento zlomek stoprocentně Hérakleitův, ale je jisté, že je úzce propojen se zlomkem B 45 výše. Hluboký *logos* je zde právě ta síla, díky níž duše roste sama sebou (*logos* množí sám sebe). Vše, co se v duši děje, určuje její povahu, její určení vždy nově. Každé naplnění je ukázka nových možností. Osudové

---

⁸⁵ KAHN, *The art and thought of Heraclitus*, str. 128; KRATOCHVÍL, *Dělský potápěč*, str. 170-172; KRATOCHVÍL, *Hérakleitos, řeč o povaze bytí*, str. 50.

⁸⁶ HUSSEY, *Hérakleitos o poznání a smyslu*, str. 37; KRATOCHVÍL, *Dělský potápěč*, str. 172.

⁸⁷ KRS, *Předsókratovští filosofové*, str. 264.

⁸⁸ DK 22 B 115.

určení se tak spíše děje než odvíjí, protože nit ještě není upředena. To by naznačovalo, že *logos* duše a *logos* jako míra nejsou úplně totožné, ale je to vždy různá forma téhož.⁸⁹ Kahn to interpretuje tak, že *logos* duše prostě roste, dokud nedosáhne *logu* světového.⁹⁰ Kessidi upřesňuje, že lidské duševní procesy a jevy se uskutečňují právě dle objektivního *logu*.⁹¹ Stejně tak v jazyce, i když *logos* zde překládáme jako určení, je to stejný *logos* jako ze zlomku B 1, kde je přeložen jako vždy platná řeč. Zde to můžeme chápat jako řeč duše či řeč, co patří k duši nebo dokonce osudová řeč. Nepletme se to s běžnou mluvenou řečí, protože o té Hérakleitos mluví značně odlišně. Indikátorem nám může být používaný plurál u mnohého a „stádního“, ostentativně oddělený od výsostného singuláru.⁹²

Kratochvíl říká, že u Hérakleita je duše rozpětím vody a ohně, místem, kde se odehrává příklon od všeho k jednomu. Duše žije cyklickými proměnami svých tenzí. Její hranice nelze najít. Její dno je jakési vlhké a temné semeníště (B 31, B 12) jejích možností a potravy. Vrcholná příležitost duše je probuzení vědomí, zažehnutí záře (B 118). Opět analogie cesty nahoru-dolů, na níž se nachází jedno-všechno. Což je příležitost pro vztah k celku.⁹³

5.2 Smysly

K tématu *logu* a osudu duše patří i to, když duše k jednomu nesměruje a naopak se od něho odklání, nevnímajíc jeden společný svět, jak je tomu ve zlomku B 107:

„Špatnými svědky jsou lidem oči a uši,
když mají barbarské duše.“⁹⁴

Slovo barbarský tu ještě nemá negativní konotace pozdějších dob.⁹⁵ Barbarskými jsou tu myšleny duše nechápajících (doslovně neovládajících řečtinu). Ty, co se nepodílí na společné řeči (společném vědomí, B 113, tedy *logu*). Nemají žádný vztah k ohni, který jediný by jim umožnil vidět, neumí naslouchat ani smysluplně

---

⁸⁹ KAHN, *The art and thought of Heraclitus*, str. 237.

⁹⁰ KAHN, *A new look at Heraclitus*, str. 201-202.

⁹¹ KESSIDI, *Hérakleitos*, str. 99.

⁹² KRATOCHVÍL, *Dělský potápěč*, str. 172-173.

⁹³ Tamtéž.

⁹⁴ DK 22 B 107.

⁹⁵ BARTOŠ, *Očima lékaře*, str. 86.

mluvit.⁹⁶ Jsou uváděny v omyl povrchními jevy.⁹⁷ Zato se ale shodují s ostatními, což je velká iluze za společný celek a to pak mohou namáhat smysly, jak chtějí, ale společné jim zůstane skryto, dokud jejich oči a uši nejsou schopné přijmout a mysl uznat to společné.⁹⁸ Bartoš zde ony nerozumějící duše přirovnává k opilci z B 117.⁹⁹ Asmus k tomu dodává, že ač byl tento zlomek často interpretován jako Hérakleitův odpor ke smyslovému poznání jako k nedokonalému nástroji poznání, tak to myšleno není. Problém nejsou smysly, ale lidé, podmínkou je totiž nemít barbarskou duši, a kdo takovou duši nemá, tomu vnější smysly poskytnou pravdivé vědění.¹⁰⁰

Kahn ale namítá, že učení se ze zkušenosti chce víc, než jen mít oči a uši otevřené, duše musí znát společný jazyk. Hérakleitos tak vyvinul dvojí aspekt *logu*, mluvené slovo a univerzální vzorec zkušenosti. Řád světa promlouvá k lidem a každý se mu musí naučit porozumět. Stejně jako smysl slov, jež se přenáší zvukem, který slyšíme, ale nerozumíme mu, tak přímá smyslová zkušenost bude jako blábolení neznámého jazyka pro duši, která neví, jak poslouchat. Probuzená duše je zde poprvé prezentována jako racionální myšlení. Jako taková cesta mezi *logem* a smyslovými prožitky.¹⁰¹

Zlomek zároveň ukazuje, jak se duše může oprostít od mnohosti a vydat se na cestu ke společné řeči, více k tomu říká zlomek B 55:

„Čeho se týká vidění, slyšení, učení, [to jest smysly,]
to, [říká,] já nadevše ctím,
[a nikoliv to, co je nezjevné.]“¹⁰²

Hippolytos, od něhož tento zlomek pochází, si k němu nejspíše přidal pár svých poznámek (ty jsou v závorkách). Hérakleitos tu opět vyzdvihuje zrak a sluch, ale přidává ještě učení, to indikuje blízkost ke zlomku B 1. Chápání, ale také vnímání běžných lidí, je zastřené a nepotkává se s přirozeností. Když nechápaví zakoušejí, v podstatě nezakoušejí, a poté, co zakusili, rovnají se nezkušeným. Neuvědomují si,

⁹⁶ KRATOCHVÍL, *Délský potápěč*, str. 272.

⁹⁷ KRS, *Předsókratovští filosofové*, str. 241.

⁹⁸ KRATOCHVÍL, *Délský potápěč*, str. 272.

⁹⁹ BARTOŠ, *Očima lékaře*, str. 86.

¹⁰⁰ ASMUS, *Antická filozofie*, str. 46.

¹⁰¹ HUSSEY, *Hérakleitos o poznání a smyslu*, str. 11 a 16; KAHN, *The art and thought of Heraclitus*, str. 106-107.

¹⁰² DK 22 B 55.

jaké věci jsou, dokonce ani poté, co se o tom poučí. Kratochvíl a Hussey tvrdí, že dokonalost smyslového vnímání nezaručují zdravé oči a uši, či smyslové vnímání obecně, ale chce to něco víc. Mohli bychom to říct tak, že nestačí jen pořizovat záznam světa, ale i všimnout si a nějak mu rozumět už na smyslové úrovni. Je proto třeba vnímat, nejen zaznamenávat.¹⁰³

Z novodobého hlediska to jde vykládat tak, že pozorování by mělo být prověřeno rozumem. K tomu dodává Kahn, že pravda není tak skrytá, jak se může zdát a jak někteří rádi vykládají, ale že k poznání společného není třeba více než zrak, sluch a obyčejné žití.¹⁰⁴

5.3 Živly

Tato podkapitola v sobě skrývá dvě roviny. Oba zde uvedené zlomky zdánlivě mluví o živlech, ale rozdíl je v tom, že první mluví o vnitřních proměnách duše, ten druhý mluví o proměnách živlů na úrovni světa. Na zlomku B 36 staví většina autorů Hérakleitovu nauku o vzdušné duši, protože je to právě duše, která v tomto zlomku roli vzduchu zastává. Zároveň tento zlomek názorně ilustruje cestu nahoru-dolů:

„Pro duše je smrt stát se vodou,
pro vodu je smrt stát se zemí;
ze země pak vzniká voda
a z vody duše.“¹⁰⁵

Jeden z Hérakleitových výroků o koloběhu a vzájemnosti. Stejně jako zlomky B 126 (koloběh kvalit) a B 76 (koloběh živlů). Ve zlomku B 76 jako jediném nalzáme kompletní výklad živlů, což zpochybňuje pravdivost zlomku, protože archaické myšlení pracuje jen se třemi nebo čtyřmi (neměli ani souhrnné pojmenování „živly“ jak ho dnes běžně užíváme my). Hérakleitos sám používá jen vodu, zemi a právě vzduch či oheň nahrazuje duší. Zde jde ale o duši. Už slovosled to naznačuje, duši to začíná i končí. A Hérakleitos se tu drží principu, nalezeném už u Anaximandra, a to vzájemnosti vznikání i zanikání, jako jakéhosi placení pokuty. Kalandra dodává, že toto je záležitostí všech lóňanů, vnímání světa v cyklech, věčné střídání protikladů, které ale nejsou vnímány

¹⁰³ HUSSEY, *Hérakleitos o poznání a smyslu*, str. 11; KRATOCHVÍL, *Délský potápěč*, str. 273.

¹⁰⁴ KAHN, *The art and thought of Heraclitus*, str. 106; KRS, *Předsókratovští filosofové*, str. 241.

¹⁰⁵ DK 22 B 36.

odděleně. Den a noc, léto a zima, život a smrt. Stejně tak nekonečné obraty živlů a duše.¹⁰⁶

Zajímavé je, že na začátku je množné číslo a na konci jednotné. Což podle Kahna signalizuje určitý vývoj, cyklus. Množné číslo na začátku signalizuje duše vstupující do těl při narození a obecná víra je taková, že duše opouští tělo po smrti a odebírá se do světa dole, do Hádu. Namísto toho je tu duše pojatá jako přírodní princip, stejně jako země či voda. Musíme tedy nahradit Homérovskou představu o sestupu duše do podsvětí za představu sestupné proměny živlů, kdy stejná proměna jen v obráceném pořadí je zase cesta nahoru. Z duše voda, z vody země a naopak. Cesta dolů je cesta smrti (i narození), a cesta nahoru je pak cestou probuzení/narození. Jak je jasné z celého konceptu cesty nahoru-dolů, která je jedna a táž, tak narození může být rovněž popsáno jako smrt. Lze se na to podívat i v tom smyslu, že cesta dolů je cesta smrtelnosti a potlačení ohně, zatímco cesta nahoru je taktéž cesta života ale znovuoživení ohně.¹⁰⁷

Je zde paralela mezi změnami mezi živly a změnou duše, což by mohlo indikovat, že se duše nějakým způsobem podílí na struktuře světa jako celku. Duše v ideálním stavu sestává z ohně, ale vzniká z vlhka, a jelikož je součástí kosmického ohně, vlhko potřebuje k životu, ovšem zaniká v okamžiku, když se zcela změní ve vodu. Takhle to alespoň vysvětluje Kirk.¹⁰⁸

Tento zlomek je klasickou ukázkou toho, že občas Hérakleitos o duši uvažuje čistě ve fyzikálním či živlovém smyslu. Co ale duše je? Z jakého živlu se tedy skládá? Zlomek nám říká, do čeho duše přechází a z čeho pak vznikne, vody. V jiných zlomcích se zase říká o ohnivě podstatě duše. S tímto pohledem souhlasí i mnozí autoři (Kirk, Asmus, Kessidí), kteří se duši snaží interpretovat jako formu ohně na základě Aristotelické interpretace. To může být obhájeno pouze společně s tezí, že Hérakleitos ve své nauce má jen tři živly. I tak tu ale zůstává problém. Přírozeně oheň přechází v kouř a popel, ale ne ve vodu. Zároveň z mnoha věcí vzniká oheň, ale z vody vzniknout nemůže. To, co očekáváme, že z vody vzniká a do ní se proměňuje je nějaký druh výparu, pára, mrak či vzduch, prostě to, co vzniká z vody vypařováním, z čehož pak vzniká déšť či vlhkost kondenzací. To je to, co se zdá mít Hérakleitos na mysli,

---

¹⁰⁶ KALANDRA, *Parmenidova filosofie*, str. 25; KRATOCHVÍL, *Délský potápěč*, str. 177-178.

¹⁰⁷ KAHN, *The art and thought of Heraclitus*, str. 238.

¹⁰⁸ KRS, *Předsókratovští filosofové*, str. 263.

když mluví o duši jako o vlhké či suché. Což dokládají zlomky B 77, B 117 a B 118. Protože vzduch, vítr či výpar může být vlhký či suchý, což ale nelze aplikovat na oheň. Proto se duše proměňuje na vodu, stejně jako se voda proměňuje v zemi další kondenzací. Hérakleitos svým zaměněním duše za vzduch pozměnil milétskou elementární nauku o kosmu za nauku soustřeďující se na lidský život a smrtelnost.¹⁰⁹

Další zlomek B 31 ukazuje živlový výrok zakomponovaný do referátu, který už obsahuje určitý výklad. Zde se mluví čistě o fyzikální podstatě světa, ze které je svět u Hérakleita tvořen:

„Obraty ohně - nejprve moře;

⟨obraty⟩ moře - zpola země, zpola blýskavice.

...

Moře se rozlévá a poměřuje se vůči témuž určení,

jaké bylo dříve, než vznikla země.“¹¹⁰

Podle Kratochvíla zlomek lze číst tak, že první dvě slova jsou nadpis: Obraty ohně. Jde o proměny; cestou dolů to začíná, otevírá se mnohost, kterou ale „hlad“ (B 67) opět propojí a oheň zase vzplane. Prvním obratem se oheň promění ve svůj opak, čekali bychom vodu. Popřípadě by mohl napřed ochladnout na vzduch, ze kterého se sráží voda až sekundárně. Takhle by se to vykládalo dle Anaximena, ale Hérakleitos vykládá o obrazech v živlů v opak. V tomto výroku ovšem obratem ohně není voda, ale moře.¹¹¹

Podle Kirka je zde oheň trvalý zdroj přírodních procesů. Můžeme ale oheň brát pouze jako jednu ze tří světových mas, pak by stál na stejné úrovni jako moře (voda) a země. Čistý kosmický oheň byl nejspíš Hérakleitem ztotožněn s *aithérem*, jiskřivou ohnivou látkou, která vyplňuje nebe a obklopuje moře a zemi. Kirk říká, že *aithér* byl často považován za božský a stejně tak za místo, kde sídlí duše. Takováto duše má pak řídicí schopnost. Robb zachází ještě dál, když předkládá výklad tohoto zlomku v

---

¹⁰⁹ KAHN, *A new look at Heraclitus*, str. 199; KAHN, *The art and thought of Heraclitus*, str. 239.

¹¹⁰ DK 22 B 31.

¹¹¹ KRATOCHVÍL, *Délský potápěč*, str. 211.

aplikaci na duši. Říká, že *psýché* se skládá z navzájem úměrných dílů a ze směn ohně, vody nebo země.¹¹²

Diogenes Laertios dokonce říká, že Hérakleitos „převádí skoro všechno na výpary (vody) z moře“.¹¹³ Protože z kosmu přichází déšť a ten sytí moře a těmi výpary se pak „živí“ kosmický oheň, vrstva *aithéru*.¹¹⁴

Hlubiny moře jsou ten nejnižší stupeň, odtud je cesta pouze nahoru. Odtud vzrůstá uspořádání duše i světa, i když rytmus udává plápolání všeživého ohně. Je to tedy zdroj všeho růstu. Vypařováním, opuštěním všeho z nižších hlubin, se ustanovuje řád světa, stejně jako proměna jednotlivých světových mas. Moře (voda) není dobré ani zlé. Lidským duším ale nepřísluší žít uvnitř něj, ani to není dlouhodobě možné, patří do uspořádaného světa.¹¹⁵

Moře se poměřuje vůči svému určení, které mu náleží stejně jako míry ohně v B 30. Všechny tři masy se proměňují takovým způsobem, že celkové množství každé z nich zůstává stále stejné. Rozpustí-li se určité množství země v moře, rovnocenné množství země se jinde zahustí v zemi. (Můžeme zde pozorovat jak vliv Anaximandra B 1, tak Anaximena A 5.) Děje se tak dle míry, kterážto je osudovým určením kosmu a všeho v něm. Podle této platné osudové řeči se vše děje. Určení (*logos*) zde dostává významy jako „poměr“, „pravidlo“, „pořadí“, tedy další obvyklé významy slova *logos*. Odtud nejspíš plyne stoický výklad o tom, že *logos* je jakýsi světový řád/rozum. Uspořádání světa se děje na základě též síly jako jeho vznikání a zanikání. Cesta nahoru-dolů je jedna a táž.¹¹⁶

5.4 Podsvětní vody

Když jsme si ukázali, z čeho duše vzniká, obrátíme nyní pozornost k otázce, kde vzniká. To zároveň znamená, kam se navrátí v okamžiku smrti. Nacházíme se ve spodní části cesty. V Hérakleitově nauce jsou to řeky, či voda, jak jsme viděli před chvílí. Stejně jako Homér rozlišuje výrazově duši ve světě a duši v podsvětí na „stín“ a „život“.

---

¹¹² KRS, *Předsókratovští filosofové*, str. 256-257; ROBB, *Psýché a logos: historické počátky pojmu duše*, str. 124.

¹¹³ DK 22 A 1,9, překlad převzat z: DIOGENÉS LAERTIOS, *Životy, názory a výroky proslulých filosofů IX*, 1-17.

¹¹⁴ KRS, *Předsókratovští filosofové*, str. 257.

¹¹⁵ KRATOCHVÍL, *Délský potápěč*, str. 212; KRS, *Předsókratovští filosofové*, str. 257-278.

¹¹⁶ KRATOCHVÍL, *Délský potápěč*, str. 213; KRS, *Předsókratovští filosofové*, str. 258.

Hérakleitos rozlišuje vodu podsvětí a řeky, které jsou zosobněním života ve světě. Protože v Hádu se logicky duše vyskytují před narozením nebo po smrti. To nám ilustruje zlomek B 98:¹¹⁷

„Duše jsou cítit po Hádu.“¹¹⁸

Případně:

Duše čichají k Hádu.

Hádés, obecně znám jako bůh podsvětí, může znamenat i podsvětí jako takové, jak je tomu zde. Svoboda přímo zlomek překládá jako: „Duše čichají k podsvětí.“¹¹⁹ Jak uvádí Kratochvíl, duše buď k Hádu čichají, nebo jsou jím načichlé. To koresponduje s Hérakleitovým obrazem duše jako výparu i s představou o výživě duší z výparů z těla, potravy nebo z okolí, které ale ne vždy dokáží strávit, vysublimovat. Živí se spodními silami, tedy něčím, co je z živlové perspektivy popisováno jako vlhké a chladné. Duše to pak sublimuje pomocí ohně, což dělá díky příklonu k jednotě veškerenstva, zažehává se a tím probouzí. Přitom ale stále čerpá ze spodních sil a tím tak stále čichá k Hádu/je cítit po Hádu.¹²⁰

Spodní povaha potravy duše jsou touhy. Ve zlomku B 14 je ztotožňován Dionýsos, bůh života, s Hádem, bohem smrti. Zdroj života je v podsvětí. To mnozí nechápou, že jde o jedno a totéž. Duše sjednocuje tenze mnoha protikladností životních sil, včetně vertikální tenze cesty nahoru-dolů, která není pouze čistá a stoupající, ale některé její části jsou blízko Hádu. Jde to tedy aplikovat vertikálně na rozsah hádovského směru a směru k jednotě, k sublimaci duše, k jasu a záři duše.¹²¹

Hussey zmiňuje, že stejně jako s touhami je duše neoddělitelně spjata s emocemi, protože emoce jsou podle Homéra to jediné, co si duše uchovává při sestoupení do Hádu, když už po rozumu není ani stopy. *Psýché* po smrti totiž ztratí své

---

¹¹⁷ BARTOŠ, *Očima lékaře*, str. 53.

¹¹⁸ DK 22 B 98.

¹¹⁹ DK 22 B 98, překlad převzat z: SVOBODA, *Zlomky před Sokratovských myslitelů*, str. 59.

¹²⁰ KRATOCHVÍL, *Délský potápěč*, str. 164-165.

¹²¹ KRATOCHVÍL, *Délský potápěč*, str. 165.

složky *noos* a *frén*, čímž se myslí hlavně důvtip a vnímání, a stane se z ní *eidólon*, jakýsi odraz, nápodoba.¹²²

Kahn je přesvědčen, že zlomek B 98 je úzce spojen se zlomkem B7. Kratochvíl ho také uvádí ve výkladu jako následující. Tento zlomek je referát od Aristotela, kde říká, že kdyby se všechny věci staly dýmem, nozdry by je rozeznaly. Soudí tak zejména proto, že oba zlomky mluví o čichu, o výparech, co jdou čichem rozpoznat.¹²³

---

¹²² HUSSEY, *Hérakleitos o poznání a smyslu*, str. 23; ROBB, *Psýché a logos, historické počátky pojmu duše*, str. 129.

¹²³ KAHN, *The art and thought of Heraclitus*, str. 257. Srv. DK 22 B 7.

6 Fyzikální obraz duše

Na předchozí kapitulu volně navazuje tematika fyzikálního obrazu duše, či dle Bartoše „projektivní“ pohled, protože právě toto pojetí duše se dá pozorovat z vnější perspektivy. Jde o projevy života, které jsou shodné s projevy přítomnosti duše v těle. Zároveň Hérakleitos používá živly jako obraz, jakým vysvětluje celkový proces života duše na zemi. A právě pomocí vody a vlhnutí ukazuje niternou psychologickou zkušenost. Rozebereme si tedy jednotlivé fáze života duše v obrazu živlů, které se dějí v rámci cesty nahoru-dolů a začneme dole u vody.

6.1 Vlhká/suchá duše, vypařování

Téma vypařování a vlhké a suché duše je s cestou nahoru-dolů neoddělitelně spjato, protože právě na ní, mezi ohněm a vodou, vypařování probíhá a týká se obou druhů řek. První zlomek B 77 mluví právě o řekách v Hádu, protože v nich se duše rodí a do nich zanikají.

„[Hérakleitos řekl, že] pro duše je rozkoš
nestávat se smrtí ve vlhkých věcech,

[a že rozkoší je pro ně pád do zrození. A jinde řekl:]

My žijeme jejich <duší?> smrt
a ony žijí naši smrt.¹²⁴

Sice zde uvádíme kompletní zlomek, ale ve výkladu se zaměříme hlavně na první část, jelikož text, který je Porfyriova parafráze Núménia, uvádí hned dvě citace Hérakleita a novější autoři jsou skeptičtí k oběma, obzvláště k druhému z nich. Kahn také uvádí jen řádky 1 a 2 a připouští, že tento zlomek v sobě může obsahovat nějakou ozvěnu Hérakleitova názoru na vlhnutí duše.¹²⁵

Kratochvíl říká, že je třeba vědět, že duše připravené ke zrození se vznášejí nad něčím vlhkým. Proto ti, co procházejí zrozením, mají vlhké duše a krev je jim výživou stejně jako voda pro rostliny. Tady zatím mluvíme o nejnižším obratu cesty, čímž jsou

---

¹²⁴ DK 22 B 77.

¹²⁵ KAHN, *The art and thought of Heraclitus*, str. 245.

myšleny dolní vody a vše to, z čeho duše žije, má slast, ale co ji zároveň ohrožuje. Tak to chápe Kratochvíl a přidává pro zajímavost odlišné překlady:¹²⁶

Pro duše je to rozkoš, nikoli smrt, když se stanou vlhkými.

Vlhkým duším smrt nenastává jako rozkoš, neboť rozkoší jim je zrození.

V tomto znění výrok hodnotí mínění běžných lidí, že smrt je opakem rozkoše života, jak to pak demonstruje zlomek s opilcem. Kratochvíl usuzuje, že protože je téma méně podstatné v kontextu celé Hérakleitovy nauky a stejně tak tento zlomek, dovoluje to autorům si s překlady a významy zlomku hrát. Uvedeme zde některé varianty pro představu.¹²⁷

Diels: Pro duše je to rozkoš nebo smrt, když se stanou vlhkými.

Kranz: Pro duše je to rozkoš i smrt...

Schuster: Pro duše je to rozkoš...

Proklův citát: Pro duše je to smrt, jak říká Hérakleitos, když se stanou vlhkými.

Svoboda si problematiku uvědomuje, a ve svém překladu pokrývá obě varianty: „Duším je rozkoší i (nebo) smrtí zvlhnout.“¹²⁸

Značně zajímavější je ale ten detail, že zlomek mluví o duších, v plurálu. Význam duše v singuláru odpovídá překladu Kratochvíla, ač tam z opatrnosti nechal množné číslo. Plurál zase odkazuje na ten význam, který mluví o mnohých, referuje k B 117, a kde smrt duší nenastává jako rozkoš. Kratochvíl ještě přidává jednu velmi netradiční interpretaci, která je ale velmi dobře podložená. Zmiňuje, že plurály duše často vznikaly ve stoické době proto, že autoři jednoduše zaměnili pojem duše s pojmem bohové či daimóni. Pak je logické, že množné číslo bohů přenesli na duši. Překlad zlomku se pak stává docela zajímavým.¹²⁹

Pro bohy je to rozkoš, nikoli smrt, když se stanou vlhkými.

---

¹²⁶ KRATOCHVÍL, *Délský potápěč*, str. 180.

¹²⁷ KRATOCHVÍL, *Délský potápěč*, str. 180.

¹²⁸ DK 22 B 77, překlad převzat z: SVOBODA, *Zlomky před Sokratovských myslitelů*, str. 58.

¹²⁹ KRATOCHVÍL, *Délský potápěč*, str. 180-181.

Nevzniká zde rozpor ohledně rozkoše nebo smrti, protože bohové se nemusí bát o svou smrtelnost a mohou si tak dovolit to, co člověk ne.¹³⁰

Dále zde zmíníme zlomek B 85 týkající se rizikovosti života a nebezpečí, které hrozí duším, které se příliš „nechají unášet radostmi života“. Tento zlomek přidává informaci, že rozkoše jsou nejen spojeny s rizikem smrti, ale ještě za to duše platí samy sebou.

„Bojovat s touhou je obtížné,
protože když něco chce,
platí za to duši.“¹³¹

Jak poznamenává Kratochvíl, touha je touhou proto, že tíhne ke svému naplnění. To ale nemusí být dobré pro duši, proto Hérakleitos ve svém zlomku B 110 mluví o tom, že není dobré, aby se lidem vždy dostávalo to, co chtějí. Je tedy možný život bez touhy, bez srdce a tím pádem i bez prodeje duše? Hérakleitos říká, že není, pak by to totiž nebyl život.¹³²

Už s řeckým výrazem *thýmos* je potíže, dá se totiž přeložit jako vášeň, žádost, chuť, vůle, odvaha, život, nitro, srdce, nápad, myšlenka, nebo mysl a v dnešní době má význam hněv, dle čehož je zlomek přeložen i v knize *Předsókratovští filosofové*.

„Je obtížné bojovat s hněvem, neboť to, co chce, kupuje si za cenu duše.“¹³³

Kirk ho vysvětluje tak, že duševní oheň, který by měl hněv zvládat, je právě vlivem hněvu zmenšen. To je dle jeho názoru správné, vzhledem k heroickému pojetí boje, kdy vládne spravedlivý hněv, protože tato ztráta by pak byla více než dostatečně vyrovnána přírůstkem ohně.¹³⁴ Boj duši prosvětluje zvětšováním poměru ohnivého elementu. Kahn uvažuje podobně, ale vidí v tom jeden problém. Proč by Hérakleitos radil potlačovat spravedlivý hněv, když sice vede k úbytku, ale naopak i k velkému

---

¹³⁰ KRATOCHVÍL, *Délský potápěč*, str. 181.

¹³¹ DK 22 B 85.

¹³² BARTOŠ, *Očima lékaře*, str. 99; KRATOCHVÍL, *Délský potápěč*, str. 191-192. Srv. DK 22 B 110.

¹³³ DK 22 B 85, překlad převzat z: KRS, *Předsókratovští filosofové*, str. 269.

¹³⁴ KRS, *Předsókratovští filosofové*, str. 269.

nárůstu ohně v duši? Proč by radil bojovat s hněvem, jak říká zlomek? To nedává smysl. Proto se Kahn uchyluje spíše k překladům jako vášeň či touha.¹³⁵

Kratochvíl poznamenává, že vzdálenější souvislosti ukazují, že *thýmos* má společný kořen se všemi výpary, dýmy a kadidly. Hérakleitos popisuje situace míšení ohně s kadidly nebo vztahu duše k proudícím vodám. Vždy jde ale o nižší sféry, oblasti mnohosti (kde vzniká duše), které jsou vlhké, popřípadě kouřové. Přitom duše čichají k Hádu. Hádés je ale totožný s Dionýsem, který je spjat s životem, požítkem z něj. Tyto kontexty naznačují, že *thýmos* by mohl opravdu být hlad/žízň duše po vlhkém, který je nezbytný, nutný. Nebezpečné je na tom to, že když duše nasává, přichází o schopnost rozlišení, a pak je ochotná za své nasycení platit i tím, co má sytit, duši.¹³⁶

Tím se dostáváme k názornému zlomku B 117 o opilci. Tento zlomek významově patří pouze do žitého světa a řeší konkrétní příklad, jímž se dají ilustrovat zlomky předcházející:

„Když se muž opije,
je veden nedospělým chlapcem,
vrávorá,
nevnímá, kam kráčí,
když má vlhkou duši.“¹³⁷

Klasická situace v antickém Řecku, po symposiu odvádí muže domů sluha či chlapec. Muž sice jde, ale chabě a nevnímá kam ani kudy. Podobný spáčí, ale opilost, na rozdíl od spánku, není součástí přirozeného koloběhu. Stav muže je zdůvodněn vlhkou duší. To je jen viditelný následek pobytu v proudu života. Bartoš konstatuje, že navíc si opilec za vlhkosti duše může sám. Je to příjemné, ale má to následky a je to nebezpečné. Vlhkost duše patří k životu, ale nejlepší je suchá duše. Výrok má klasickou strukturu, kdy slovo vrávorá je přesně uprostřed a vztahuje se k oběma částem tvrzení.¹³⁸

---

¹³⁵ KAHN, *The art and thought of Heraclitus*, str. 242.

¹³⁶ KRATOCHVÍL, *Délský potápěč*, str. 193.

¹³⁷ DK 22 B 117.

¹³⁸ BARTOŠ, *Očima lékaře*, str. 86; KRATOCHVÍL, *Délský potápěč*, str. 195.

Kahn dodává, že tento zlomek je velmi názorný, že snad ani nepotřebuje výklad. Muž se kymácí, nemá vládu nad svým tělem, protože jeho duše se topí v tekutině, alkoholu. S trochou nadhledu by muž vedený chlapcem mohl souviset se zlomkem B 121, kde Hérakleitos doporučuje pozabíjet dospělé, kteří klopýtají jak opilci, a zanechat obec nedospělým. Protože opilec je horší než dítě, jelikož opilec nevládne ani svým končetinám a ani rozumu. Z toho Kirk usuzuje, že intelekt je usazen v duši. Hussey dodává, že duše je sídlo racionality a rozumu a ta může fungovat pouze, pokud je duše suchá. Hussey právě u Hérakleita vidí vznik teoretické psychologie, protože je to právě duše, která je nositelkou osobní identity.¹³⁹

Bartoš rozlišuje dvě výkladové perspektivy. Fyziologický vliv vína na tělo způsobuje ještě psychickou regresi člověka na úroveň nedospělého chlapce. Právě zatemňující vliv vína na myšlení a pohyb je důvod, proč Hérakleitos upřednostňuje duši suchou. Vliv alkoholu (jídla nebo spánku) na duši je nepopíratelný. Myšlení, které k duši neodmyslitelně patří, je takto neoddělitelně spjato s prostředím.¹⁴⁰

6.2 Řeky

Přesouváme se ve výkladu do pozemského světa, oblasti, která je pro duše nejvíc riziková, protože je plná pokušení. Zároveň je ale i šancí k tomu, stát se čistou září. Proces žití je zde znázorněn řekami. Život nás, stejně jako ta řeka, zaplavuje novými a novými zkušenostmi a úkolem duše je to všechno zpracovávat, vysublimovat a uchovávat si tak vnitřní rovnováhu. Duše potřebují vlhkost k přežití, ale zároveň jim od ní hrozí smrt. Jde o křehkou rovnováhu, neutuchající cyklus, který skončí až okamžikem smrti. Hérakleitův zlomek B 12, kde přímo nalézáme pojem duše, zní:

„[Zénón <z Kitia> o duši říká, že je vnímatelným výparem,
stejně jako Hérakleitos.

Ten totiž chtěl dát najevo, že když se duše vypařují,
vždy se stávají duchovními,
a proto je přirovnal k řekám, když pravil:]

Na ty, kdo vstupují do týchž řek,

---

¹³⁹ HUSSEY, *Hérakleitos o poznání a smyslu*, str. 23; KAHN, *The art and thought of Heraclitus*, str. 244; KRS, *Předsókratovští filosofové*, str. 263-264.

¹⁴⁰ BARTOŠ, *Očima lékaře*, str. 99-100.

se valí jiné a jiné vody;

duše se však z té vlhkosti vypařují.¹⁴¹

Kleanthés z Assu, od něhož máme tento zlomek, tu srovnává svého učitele Zénóna s Hérakleitem. Kratochvíl říká, že obsahem srovnání jsou názory na duši, a to takové, že duše je smyslovým jevem (vnímáním) nebo(li?) výparem. Zajímavá je ta zvláštnost, že ač řeka byla obecně interpretována jako reference k živlové proměně, Kleanthée věří, že zlomek mluví o duši.¹⁴² Kahn s touto interpretací nesouhlasí a tvrdí, že Hérakleitův výrok - pro něho pouze řádek 6 a 7 - sám neobsahuje žádnou referenci k duši, že to je pouze Kleanthova interpretace, kterou pak Kahn řeší odděleně.¹⁴³

My se zde budeme držet Kratochvílova názoru, že ty kdo vstupují do řek, jsou duše, s čímž souhlasí i Bartoš.¹⁴⁴ Také by to vzhledem k Hérakleitově nauce dávalo dobrý smysl. Vnímání výpar může být dech, pára od úst nebo z vod.¹⁴⁵ Kahn dodává, že dle stoického výkladu je to hlavně krev či věčné řeky tekutin (humorů) v těle.¹⁴⁶ Souvislost s vlivem Hippokrata je zjevná. Analogie se pojí i s jídlem, kdy právě krev, jako řeka, rozvádí výživu po těle.¹⁴⁷

Vypařování je první krok k suché duši, která je nejlepší. Sublimace na rozdíl od vlhnutí duše, není snadná. Vypařováním duše zduchovní, stanou se rozumnými. Následuje přirovnání k řekám, což je typické pro Hérakleita, dokládá to i referát od Áetia:¹⁴⁸

„Hérakleitos říká, že duše světa je výpar z vlhkostí ve světě. Duše v živých bytostech vzniká stejným způsobem zvnějšku i z výparu těch vlhkostí, které jsou kolem nich, i z těch, které jsou v nich samých. <Duše světa a duše v živých bytostech> je ustavena sourodně.“¹⁴⁹

---

¹⁴¹ DK 22 B12.

¹⁴² KAHN, *A new look at Heraclitus*, str. 199.

¹⁴³ KAHN, *The art and thought of Heraclitus*, str. 166.

¹⁴⁴ BARTOŠ, *Očima lékaře*, str. 93.

¹⁴⁵ KRATOCHVÍL, *Dělský potápěč*, str. 182-183.

¹⁴⁶ KAHN, *The art and thought of Heraclitus*, str. 260.

¹⁴⁷ BARTOŠ, *Očima lékaře*, str. 91.

¹⁴⁸ KRATOCHVÍL, *Dělský potápěč*, str. 183.

¹⁴⁹ DK 22 A 15/3.

Duše vstupují do životního proudu a valí se na ně jiné a jiné vody, což může znamenat i přívaly duchovní potavy. Duše se vstupem do nich proměňují. Chladné vody jsou tu v plurálu jako protiklad k ohni (vždy v singuláru). Od mnohosti k jednotě, po cestě vzhůru. Řeka je zde něco, co na duše doráží, ulpívá na nich. Láká je i ohrožuje. Můžeme si pod řekami představit prožitkovost, tělesnost nebo emoce, to vše je pak potřeba zpracovat a vypařit.¹⁵⁰

Kahn chápe tento zlomek jako diskuzi o identitě člověka, popřípadě duše. Zakládá to na části zlomku, kdy se na duši v řece valí jiné a jiné vody. Tvrdí, že mezi člověkem dnes a člověkem zítra panuje asi tak velká totožnost jako mezi řekou dnes a řekou zítra. To Kahn definuje jako určitý druh relativní identity, protože ač se po buňkách obnovujeme, stejně jako proud v řece, určitá psychologická návaznost tu je.¹⁵¹

Následující zlomek B 91 ilustruje Hérakleitovo použití příměru řek obecně a dokresluje tak zlomek předcházející a uzavírá tematiku spodní části cesty nahoru-dolů.

„Nelze dvakrát vstoupit do téže řeky,
[podle Hérakleita,
ani se nelze dvakrát dotknout smrtelné bytosti v témže stavu,
neboť ta se hbitou a rychlou proměnou]
rozptyluje a znovu shromažďuje.
[A vlastně se ani nespojuje znovu a někdy později,
ale spíše se zároveň spojuje i opouští,]
přichází i odchází.“¹⁵²

Hérakleitův nejslavnější výrok tu vidíme zakomponovaný do rozsáhlejšího referátu. Sekundární autoři nesdílí jednotný pohled na autenticitu. Kahn dokonce tvrdí, že tento slavný zlomek, který je notoricky známý právě díky Platónově interpretaci (*panta rhei – vše plyne*), je sám jen parafráze zlomku B 12. Kessidi říká, že ať už je zlomek autentický nebo ne, nic to nezmění na tom, že řeka u Hérakleita symbolizuje stále se měnící svět, neustále se obnovující. Na příkladu řeky je ukázáno, že povaha věcí

---

¹⁵⁰ BARTOŠ, *Očima lékaře*, str. 91; KRATOCHVÍL, *Dělský potápěč*, str. 183-184.

¹⁵¹ KAHN, *Hérakleitos o proudu změny*, str. 117.

¹⁵² DK 22 B 91.

je pohyb a hlavní je být aktivní, protože to život je, pohyb a aktivita. Podle Áetia, klid a nehybnost je výsada mrtvých.¹⁵³

„Hérakleitos odstranil ze světa pokoj a klid, neboť toto patří mrtvým. Všemu dal pohyb, věčný věčným, pomíjivý pomíjivým.“¹⁵⁴

Ve stejném duchu se nese i ona známá interpretace od Platóna, kdy měl údajně Hérakleitos popřít jakoukoli stálost ve světě právě svým tvrzením, že nelze dvakrát vstoupit do stejné řeky.¹⁵⁵

Kratochvíl tvrdí, že řeka a oheň jsou základní obrazy přirozenosti u Hérakleita. Řeka jako obraz proudu a plynutí, chladného a vlhkého, zkušenosti, začátek cesty nahoru-dolů. Od země k vodě a výparu až k ohni a naopak, cesta ke smrti, jak je explicitně řečeno ve zlomku B 36.¹⁵⁶

Řeka i oheň ukazují, že rovnováha není u Hérakleita ve stabilitě a stejnosti, ale jedná se o dynamickou, a proto spornou záležitost, která platí pro celý vesmír. Řeka je vlastně obraz ustavičného proudění, které se odehrává v určitém rámci (březích) a přesto je jednotná svou proměnou. Proto do ní můžeme vůbec vstupovat i nevstupovat, nikdy ne do stejné řeky, přesto téhož řečiště. Že to není tatáž řeka, možná míní i to, že ani ten, kdo vstupuje, už není týž. Což naznačuje i zlomek B 49a, kde se říká:¹⁵⁷ „Do týchž řek vstupujeme i nevstupujeme, jsme i nejsme.“¹⁵⁸

Kratochvíl dodává: „Člověk je také součástí přírodního cyklu a je také tím kdo se skrze něj a skrze svůj úděl uskutečňuje, kdo tu řeku vidí a občas se do ní pokouší vstoupit. Proto mu nezbyvá než umět rozlišovat, čím má následovat řeku a čím oheň, nechce-li jenom odtéct za horizont.“¹⁵⁹

---

¹⁵³ KESSIDI, *Hérakleitos*, str. 76-77.

¹⁵⁴ DK 22 A 6/2.

¹⁵⁵ KRS, *Předsókratovští filosofové*, str. 251.

¹⁵⁶ KAHN, *A new look at Heraclitus*, str. 199; KAHN, *The art and thought of Heraclitus*, str. 168; KRATOCHVÍL, *Délský potápěč*, str. 186.

¹⁵⁷ KRATOCHVÍL, *Délský potápěč*, str. 186-187. KRATOCHVÍL, *Hérakleitos: Řeč o povaze bytí*, str. 46.

¹⁵⁸ DK 22 B 49a.

¹⁵⁹ KRATOCHVÍL, *Délský potápěč*, str. 189.

6.3 Smrt

Smrt je pro duši velmi zásadní moment. Jelikož podle toho, v jaké části cesty se nachází, zda spíše k ohni či více k vodě, se rozhodne, zda duše zemře proměnou ve vodu, či se stane suchou září a spojí se s vesmírným ohněm. To jí podle některých autorů zajistí individuální nesmrtelnost. Z následujících zlomků je více než patrné, že aktivita a podílení se na světovém zápase je klíč k ohnivě duši. Právě díky zápasu a aktivnímu životu se voda snadno vysublimuje z duše pryč a ti, co umřou na bitevním poli, umírají vždy s duší převážně ohnivou. Zlomek B 136 zní:¹⁶⁰

„Duše zabitých Areem jsou čistší než ty, které podlehly nemocem.“¹⁶¹

Neboli duše padlé v boji, to jsou právě ty duše, co jsou oslavovány jako hrdinové. V následujícím zlomku Hérakleitos říká, že takové duše ctí dokonce i bozi. Kratochvíl si klade otázku proč. Je to tak proto, že jejich duše jsou čistší než duše, které podlehly nemocem. Arés očišťuje. Boj by mohl být obrazem probuzení oproti bídosti nemocí a života. Zápas je čistší sublimace duše než život, co nám nechává jen ulpělou vlhkost k vypaření. A to nejen válka, ale každá forma zápasu, každá forma aktivity, je příležitost k ohňovému vypaření vlhkosti duše.¹⁶²

Kirk tento zlomek naklání do roviny posmrtného života duše. Jeho interpretace tento zlomek shrnuje tak, že duše nemocných jsou neaktivní a proto zvlhlé. Ti, co padnou v bitvě, se naopak nacházejí ve stavu nejvyšší aktivity, kdy jsou jejich duše rozohněné ctností a statečností. V momentě smrti duše nemocných ztrácí poslední zbyteček ohně a stávají se vodou – přestávají existovat jako duše. Duše těch, jež jsou zabiti v poli, jsou z velké části ohnivě, a proto unikají smrti. Opouštějí tělo a spojují se s aitherickým ohněm, kterýžto je čistý kosmický oheň. *Aithér* (jiskřivá ohnivá látka, již je vyplněno nebe a obklopuje svět) byl často považován za božský a za místo, kde duše sídlí. To mohlo vést k interpretaci duše jako ohně, řídicího principu, což je jedna z klasických interpretací.¹⁶³

---

¹⁶⁰ KRS, *Předsókratovští filosofové*, str. 263-264.

¹⁶¹ DK 22 B 136.

¹⁶² KRATOCHVÍL, *Délský potápěč*, str. 142-143.

¹⁶³ KRS, *Předsókratovští filosofové*, str. 256 a 268.

Další zlomek B 24, který Bartoš úzce spojuje se zlomkem předchozím, uvádí, že duše zabitě Areem ctí dokonce i bozi.¹⁶⁴

„Bozi i lidé ctí zabitě Areem.“¹⁶⁵

V tomto zlomku nejde jen o vzdání poctám padlým, ale i o vztah smrti k Aréovi jak zdůrazňuje Kratochvíl. Padlí jsou Aréovou obětí. Ten si libuje v bitevní vřavě, proto je znakem nejvíc drastické formy zápasu. Samo slovo Arés znamená bojovný, s náznakem mužnosti. Padlí v boji jsou tak obrazem těch duší, co se pustily do životního zápasu, čímž vstoupily do toho jednoho společného (B 80). Arés může u Hérakleita dokonce souviset s ohněm, jak bylo naznačeno výše. Pomocí zápasu/ohně se duše očišťuje od vlhkosti.¹⁶⁶

6.4 Oheň

Postupně jsme se přesunuli do horní části cesty, kde vládne oheň. Oheň můžeme chápat jako řídicí princip, který svým rozsvěcováním a zhasínáním ustavuje všechny mnohosti ve světě, jak ukazuje zlomek B 30:

„Svět, stejný pro všechny,
neutvořil žádný z bohů ani z lidí
- ale byl vždy a je a bude -
vždyživý oheň,
vzněcující se s ohledem na <svoje> míry
a pohasínající s ohledem na <svoje> míry.“¹⁶⁷

Oheň je u Hérakleita záležitost pohybu, a to pohybu cyklického. Celý kosmický proces je neustálé vznikání ohně a zanikání zpět do něho, věčná výměna.¹⁶⁸ Zlomek B 30 je důležitý proto, že propojuje dva velmi podstatné pojmy, svět a oheň. Patrně právě tento zlomek dal Aristotelovi, a na základě toho mnohým dalším, domněnku, že Hérakleitos je materialistou, pro něhož je oheň počátek, z něhož vzniká svět. Ukázkou

---

¹⁶⁴ BARTOŠ, *Očima lékaře*, str. 98.

¹⁶⁵ DK 22 B 24.

¹⁶⁶ KRATOCHVÍL, *Délský potápěč*, str. 144-145.

¹⁶⁷ DK 22 B 30.

¹⁶⁸ KALANDRA, *Parmenidova filosofie*, str. 23-24.

je Asmus, který argumentuje, že v tomto zlomku Hérakleitos tvrdí, že vše vzniká z jednoho a že se vše vznikající jedním stává. Tvrdí také, že toto jedno charakterizuje Hérakleitos jako pralátku – oheň.¹⁶⁹ Kirk chápe oheň jako „archetypickou“ podobou látky. Oheň je světový řád jako celek, který uhasíná a rozněcuje vždy jen své části, nikdy nehoří všechen najednou. V tomto stavu svět vždy byl a bude.¹⁷⁰

Oheň je v díle *Předsókratovští filosofové* popisován jako *aithér*, jiskřivá ohnivá božská látka. Tato lidová tradice ohně či *aithéru* místo vzduchu-dechu, jak to pojímal Anaximénés, prý přiměla Hérakleita zvolit oheň, jelikož oheň je látka, která může něco ovládat. A dále si Kirk myslí, že to byla pravidelnost ohně, s níž pohlcuje dřevo a vypouští kouř při současném zachování stability, co ztělesňuje pravidlo míry v rámci změny, které je imanentní světovému procesu a jehož vyjádřením je logos.¹⁷¹

Zlomek B 118 ukazuje duši jako konkrétní formu kosmického ohně, která se ovšem nutně řídí dle jeho *logu*:

„Suchá záře - duše nejmoudřejší a nejlepší.“¹⁷²

Tento zlomek pravděpodobně poukazuje na to, že nejlepší duše je suchá záře. Jak je to ale přesně myšleno, není zcela jasné, protože verze překladu je mnoho. Podle Kratochvíla je nejčastější verze doslovný překlad.

Záře suchá duše nejmoudřejší a nejlepší.

Hned je jasné, proč tento zlomek není zrovna snadný na interpretaci. Není totiž zcela jasné, zda podmětem je duše nebo záře, a ani to, kam se váže přídavné jméno suchá. Pro odhalení různých významů stačí sloveso „je“ přidávat na nejrůznější místa věty nebo si prostě hrát s oddělením pomocí čárky. Z většiny rukopisů ale vychází překlad, který uvádí, co je suchá záře. Je výsostný stav duše, nejmoudřejší a nejlepší. Další možná interpretace je založena na tom, že suchá duše je ustálené slovní spojení, stejně jako vlhká duše, potom by slovo záře byl jakýsi nadpis, to, co chceme definovat.

---

¹⁶⁹ ASMUS, *Antická filozofie*, str. 39.

¹⁷⁰ KRS, *Předsókratovští filosofové*, str. 255.

¹⁷¹ KRS, *Předsókratovští filosofové*, str. 256-259.

¹⁷² DK 22 B 118.

Slovo duše je uprostřed a nabízí se tak, že se pojí k oběma částem výroku. Moudrost duše je spojena se sublimací, strávením výparů, vrchol tohoto procesu je záře.¹⁷³

Zlomek se dá vykládat i meteorologicky, jak činí Bartoš, který chápe záři jako jasnou aitherickou záři čisté oblohy a slunce ve svém vrcholu. Další z výkladů je mytologický, kdy mluvíme o jasném Diovi, který na kosmické úrovni reprezentuje vždyživý oheň, který vše tříbí a odhaluje. Jedině takový stav myslí umožní celkový pohled na souvislosti, které se neprobuzené duši ukazují jen ve zjevných projevech.¹⁷⁴

Hussey, který duši vnímá psychologicky, jako identitu člověka, říká, že v nejlepším zájmu onoho já je udržovat se v co nejlepším stavu. Tím stavem je suchost. Suchost totiž umožňuje vrcholný výkon rozumového smýšlení a konání. Hussey zastává názor, že to je smysl života duše, který se ale může manifestovat nejrůznějším druhem aktivity/zápasu, který má za následek suchou duši. Ve výsledku se duše stane „nebeským pozorovatelem“. Hussey tvrdí, že smyslem existence je možnost uskutečnění těchto snah, i když to není snadné.¹⁷⁵

---

¹⁷³ KRATOCHVÍL, *Délský potápěč*, str. 193-194.

¹⁷⁴ BARTOŠ, *Očima lékaře*, str. 87.

¹⁷⁵ HUSSEY, *Héракleitос о poznání a smyslu*, str. 25.

7 Závěr

Cílem této práce bylo pojednat o Hérakleitově nauce o duši na základě zlomků, které se duše týkají. Stejně tak se pokusit vysvětlit Hérakleitovo pojetí duše s přihlédnutím k výkladu pojmu *psyché* u jeho předchůdců. Poté s pomocí sekundární literatury osvětlit jednotlivé aspekty duše a na jejich základě vytvořit ucelený výklad.

Zjistili jsme, že pohled na duši není vůbec jednoznačný. Jednak proto, že duše je neoddělitelná součást archaického pohledu na svět a zadruhé, že duše je v Hérakleitových zlomcích součástí mnoha obrazů, jako třeba cesty nahoru-dolů, která je jádrem Hérakleitovy filozofie nebo pak proměn živlů.

Cesta nahoru-dolů je nezbytný motiv pro vysvětlení zbylých obrazů v Hérakleitově nauce o duši. Všechna další podobenství lze umístit na cestu nahoru-dolů s tím, že směr nahoru či dolů je jeden a týž. Na horní části cesty nalezneme oheň, z fyzikálního hlediska a *logos*, vždy platnou řeč, z hlediska chápání světa. Oba pojmy ale popisují obecně platný princip, který se podílí na proměnách ve světě mnohosti, a tak ho řídí.

V dolní části cesty zase nalezneme vodu a celkově výživu duše, životní prožitky a zkušenosti, které duše musí vysublimovat, aby mohla probudit své vědomí a stát se suchou září, protože to s vlhkou duší nejde. *Logos* je zároveň součástí duše po celou její existenci ve formě určení, které se během života duše naplňuje až do smrti, kdy se konečně naplní a dosáhne tak svých hranic.

Zjistili jsme také, že se u Hérakleita vyskytují dvě roviny. První je rovina „vnitřního života“ duše, což je právě rovina *logu* jako určení a probuzení duše ke společnému vědomí a druhá je rovina výkladu duše pomocí fyzikálního pojetí živlů.

Ohledně fyzikálního výkladu duše jsme si na základě primárních zlomků ujasnili, že duše je tenzí mezi vodou a ohněm, a až v okamžiku smrti se promění v to, k čemu má v tu danou chvíli blíže. S vodou zanikne a s ohněm se připojí k jednotě, k planoucímu kosmickému *logu*.

Dále jsme si na zlomku B 36 demonstrovali, jak duše vzniká. Voda je to, z čeho se duše rodí a do čeho i zaniká. Ujasnili jsme si, že v tomto zlomku je duše použita místo vzduchu a proto přirozenost duše je vzdušná, ač se pohybuje mezi vodou a ohněm, které si právě můžeme představit jako póly cesty nahoru-dolů.

Co se týká „života“ duše na zemi, duše je zrozená z vody, a proto ji po celý život potřebuje k přežití. „Nasává“ výpary z vlhkosti v životě, vstupuje do řek, což jí činí potěšení, jak jsme viděli ve zlomku B 77.

Řeky s sebou nesou ale i nebezpečí, když v nich duše zůstane příliš dlouho, „nasaje“ příliš vlhkosti (př.: alkoholu, B 117) a skončí to její smrtí. Protože čím víc se duše utápí ve vlhkosti, tím vzdálenější je od společného, vědomého života, který je pro duši nejvhodnější. To pak musí duše všechnu vlhkost vypařit aktivním životem, aby mohla zářit a po smrti se tak připojit ke kosmickému ohni.

Vypařováním se zároveň duše probouzí od mnohosti, od existence bez vědomí, a stává se individuem, co si je vědomo přítomnosti *logu* ve světě. Ale ani probuzená duše nemůže žít bez vlhkosti, a proto vypařování vody je celoživotní úděl duše.

8 Seznam použité literatury

8.1 Primární literatura

ARISTOTELÉS. *O duši*. 2. nezm. vyd. Přeložil Antonín KŘÍŽ. Praha: P. Rezek, 1995. ISBN 80-901796-4-9.

DIOGENÉS LAERTIOS. *Životy, názory a výroky proslulých filosofů*. Vyd. 2. Přeložil Antonín KOLÁŘ. Pelhřimov: Nová tiskárna, 1995. ISBN 80-901916-3-0.

PLATÓN. *Faidón*. 6., opr. vyd. Přeložil František NOVOTNÝ. Praha: OIKOYMENH, 2005. ISBN 80-7298-158-7.

PLATÓN. *Timaios: Kritias*. 3., opr. vyd. Přeložil František NOVOTNÝ. Praha: OIKOYMENH, 2003. ISBN 80-7298-161-7.

8.2 Sekundární literatura

ASMUS, Valentin Ferdinandovič. *Antická filozofie*. Přeložil Jan ZOUHAR. Praha: Svoboda, 1986. Členská knihnice (Svoboda).

BARTOŠ, Hynek. *Očima lékaře: studie k počátkům řeckého myšlení o lidské přirozenosti z hlediska rozlišení duše-tělo*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2006. Amfibios. ISBN 80-86818-35-7.

HUSSEY, Edward. Hérakleitos o poznání a smyslu. In: *Hérakleitos z Efesu: zkušenost a řeč*. Sestavil a přeložil Martin POKORNÝ. Praha: OIKOYMENH, 2008. Filosofické interpretace. ISBN 978-80-7298-271-4.

KAHN, Charles H. A New Look at Heraclitus. *American Philosophical Quarterly*. 1964. Roč. 1, č. 3, s. 189-203. ISSN 0003-0481.

KAHN, Charles H. *Anaximander and the origins of Greek cosmology*. New York: Columbia University Press, 1960.

KAHN, Charles H. Hérakleitos o proudu změny. In: *Hérakleitos z Efesu: zkušenost a řeč*. Sestavil a přeložil Martin POKORNÝ. Praha: OIKOYMENH, 2008. Filosofické interpretace. ISBN 978-80-7298-271-4.

KAHN, Charles H. *The art and thought of Heraclitus: an edition of the fragments with translation and commentary*. Repr. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2001. ISBN 9780521286459.

KALANDRA, Závaš. *Parmenidova filosofie*. Praha: Academia, 2013. ISBN 978-80-200-2266-0.

KESSIDI, Feocharij Charlampijevič. *Hérakleitos*. Přeložila Ivana ŠTEKROVÁ. Praha: Svoboda, 1985.

KIRK, Geoffrey Stephen, RAVEN, John Earle, SCHOFIELD, Malcolm. *Předsokratovští filosofové: kritické dějiny s vybraými texty*. Přeložil Petr KOLEV. Praha: Oikoymenh, 2004. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 80-7298-110-2.

KOČANDRLE, Radim. Anaximenova duše. In: *Aithér* [online]. Praha: Filosofický ústav AVČR. 2013, 5(9), 6-45. ISSN 1803-7860. Dostupné z Aither.eu: [http://journal.aither.eu/data/hostedit2/userfiles/a9\(1\).pdf](http://journal.aither.eu/data/hostedit2/userfiles/a9(1).pdf)

KOČANDRLE, Radim. *Apeiron Anaximandra z Milétu*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2011. ISBN 978-80-261-0048-5.

KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Délský potápěč k Hérakleitově řeči: pro ty, kdo se potápějí až do krajnosti*. Praha: Herrmann, 2006. ISBN 80-87054-00-8.

KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010. Amfibios. ISBN 978-80-87378-65-6.

KRATOCHVÍL, Zdeněk, KOSÍK, Štěpán. *Řeč o povaze bytí*. Praha: Herrmann, 1993.

ROBB, Kevin. Psyché a logos: historické počátky pojmu duše. In: *Hérakleitos z Efesu: zkušenost a řeč*. Sestavil a přeložil Martin POKORNÝ. Praha: OIKOYMENH, 2008. Filosofické interpretace. ISBN 978-80-7298-271-4.

SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. 2. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1962. Filosofická knihovna.

8.3 Elektronické zdroje

KRATOCHVÍL, Zdeněk. Fysis [online]. Poslední změna 21.9.2016 [cit. 7.3.2017].

Dostupné na WWW: <<http://fysis.cz/>>.

9 Summary

The theme of this work is Heraclitus' conception of the soul and our aim was to analyze this concept. The doctrine of Heraclitus includes many images, on which we see concrete examples, which try to show us certain not manifested truths of this world. Soul surely belongs into these truths. Heraclitus' two typical images of the soul are way up and down and conversion of the elements.

Way up and down tells us about the processes, which our soul is going through. From multiplicity to unity to the awakened awareness and understanding of cosmic *logos*, that is the order of things. On the up-down path we can also apply transformation of the elements. It covers both the interpretation of global changes (earth => water => air => fire) and the specific transformation of the soul. At the bottom of the upward path, where souls are born, there is water. It is then changed into the air. In this form, our soul is in the lived world. Still, it tends to water that is her food and it brings pleasure. But it can be threat because the too much water is bad for the soul, it can even cause death.

The mission of the soul is evaporating the water. Then it can transform into other element, fire. The fiery soul is the best. That is the soul that moved beyond the multiplicity and woke up to the individual consciousness. Soul as such connects to the world the fire, which is also the ruling element around the world.